

სსიპ - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

პოლიტიკის მეცნიერება

რამაზ წენგუაშვილი

პრეზიდენტის ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია სამხრეთ კავკასიის
ქვეყნებში: შედარებითი ანალიზი.

ნაშრომი შესრულებულია პოლიტიკის მეცნიერების ბაკალავრის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

ხელმძღვანელი: მალხაზ მაცაბერიძე,

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი

პროფესორი.

თბილისი, 2026 წელი

ანოტაცია

წინამდებარე ნაშრომი შედარებით პერსპექტივაში შეისწავლის საპრეზიდენტო ინსტიტუტის კონსტიტუციურ-სამართლებრივ და ფაქტობრივ ევოლუციას სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი) პოსტსაბჭოთა ტრანსფორმაციის პერიოდში. მიუხედავად საერთო საბჭოთა მემკვიდრეობისა და დამოუკიდებლობის საწყის ეტაპზე არსებული მსგავსი სტრუქტურული კრიზისებისა, სამმა მეზობელმა სახელმწიფომ აღმასრულებელი ხელისუფლების განვითარების რადიკალურად განსხვავებული გზები აირჩია. ნაშრომის მიზანია იმ შიდაპოლიტიკური და სტრუქტურული ფაქტორების გამოვლენა, რომლებმაც განაპირობეს რეგიონში მმართველობის მოდელების დივერგენცია: ერთის მხრივ, საქართველოსა და სომხეთის გადასვლა საპარლამენტო სისტემებზე, ხოლო, მეორეს მხრივ, აზერბაიჯანის ჩამოყალიბება ჰიპერ-საპრეზიდენტო მოდელად. მეთოდოლოგიური ტრიანგულაციის ფარგლებში, ნაშრომი ეყრდნობა თვისებრივ დოკუმენტ-ანალიზს (კონსტიტუციური შესწორებების ტექსტები), Freedom House-ის რეიტინგების რაოდენობრივ სტატისტიკასა და დარგის ექსპერტებთან ჩაწერილ ინტერვიუებს, რაც უზრუნველყოფს მიღებული მონაცემების მაღალ აკადემიურ ანალიზს. ნაშრომში განხილულია ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც საპრეზიდენტო ვერტიკალის ტრანსფორმაცია პირდაპირ კავშირშია შიდაპოლიტიკური კონკურენციის დონესთან და მმართველი ელიტების მიერ ძალაუფლების შენარჩუნების სტრატეგიებთან. კვლევა აჩვენებს, თუ როგორ მოქმედებს საპრეზიდენტო ძალაუფლების ცვლილება პოლიტიკური რეჟიმების სტაბილურობასა და ავტორიტარული კონსოლიდაციის ხარისხზე გარდამავალი ტიპის სახელმწიფოებში.

საკვანძო სიტყვები: სამხრეთ კავკასია, პრეზიდენტის ინსტიტუტი, საკონსტიტუციო რეფორმა, საპარლამენტო მოდელი, ავტორიტარული კონსოლიდაცია.

სარჩევი

შესავალი:.....	4
ლიტერატურის მიმოხილვა:.....	8
თავი I-მლიერი საპრეზიდენტო მოდელების ჩამოყალიბება პოსტსაბჭოთა კრიზისების ფონზე სამხრეთ კავკასიაში.....	11
1.1 პოლიტიკური სისტემების დესტაბილიზაცია.....	11
1.2. პოლიტიკური სტაბილიზაციის სტრატეგიები და ძალაუფლების პერსონალიზაცია	14
თავი II-პრეზიდენტის ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია და საკონსტიტუციო რეფორმების ქრონოლოგია	24
2.1. საქართველოს საპრეზიდენტო მოდელის ტრანსფორმაცია	24
2.2. სომხეთის საპარლამენტო სისტემაზე გადასვლის სამართლებრივი დინამიკა.....	29
2.3. აზერბაიჯანის საპრეზიდენტო მოდელი:	33
თავი III-კონსტიტუციური ცვლილებების შედეგები სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში	37
3.1 Freedom House-ის ანგარიშების ემპირიული ანალიზი.....	37
3.2. სამხრეთ კავკასიის აღმასრულებელი მოდელების შედარებითი ანალიზი ..	42
დასკვნა.....	47
ბიბლიოგრაფია:.....	49
დანართი N1	52
დანართი N2	53

შესავალი:

მეოცე საუკუნის მიწურულს საბჭოთა კავშირის დაშლამ მასშტაბური პოლიტიკური და სტრუქტურული ცვლილებები გამოიწვია. ტოტალიტარული მმართველობის ნგრევამ ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკები მრავალი გამოწვევის წინაშე დააყენა. მათ სრულიად ახალი პოლიტიკური სისტემები და ინსტიტუტები უნდა ჩამოეყალიბებინათ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეს ტალღა, ძველი საბჭოთა ბიუროკრატიული მემკვიდრეობა და ხელისუფლების ახალი მოდელები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. როგორც ლინცი და სტეფანი (Linz & Stepan, 1996) აღნიშნავენ, პოსტტოტალიტარული ტრანზიციის წარმატება თუ წარუმატებლობა ფუნდამენტურად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად ახერხებს ქვეყანა მყარი კონსტიტუციური და ინსტიტუციური ჩარჩოს ჩამოყალიბებას, რომელიც დააბალანსებს პოლიტიკურ აქტორთა ინტერესებს.

ამ ისტორიული მოვლენის წინაშე სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფოს გააჩნდა პრაქტიკულად იდენტური პირობები: საერთო საბჭოთა ტოტალიტარული მემკვიდრეობა, მსგავსი გეოპოლიტიკური მოცემულობა, ეკონომიკური სისტემების კოლაფსი და რაც ყველაზე მთავარია, დამოუკიდებლობის მოპოვებისთანავე დაწყებული დესტაბილიზაცია, რაც გამოიხატა სისხლისმღვრელ ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებში, სამოქალაქო დაპირისპირებებსა და სახელმწიფო ინსტიტუტების სრულ პარალიზებაში (Cornell, 2011). თუმცა, მიუხედავად ამ მყარი სტრუქტურული მსგავსებისა, დამოუკიდებლობის სამი ათწლეულის მანძილზე ამ სამმა მეზობელმა ქვეყანამ აღმასრულებელი ხელისუფლების განვითარების რადიკალურად განსხვავებული გზები აირჩია.

ამ ინსტიტუციური ცვლილებების ცენტრად სამივე შემთხვევაში საპრეზიდენტო ინსტიტუტი იქცა. 1990-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც სამხრეთ კავკასია ქაოსსა და სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის საფრთხეს ებრძოდა, ძლიერი პრეზიდენტის ფენომენი ძალაუფლების ცენტრალიზაციის, ანარქიის დამღევისა და ეროვნული კონსოლიდაციის ერთადერთ ქმედით მექანიზმად მიიჩნეოდა. ჰუან ლინცი (Linz, 1990) კი საკუთარ ნაშრომში ეხება საპრეზიდენტო სისტემების ხისტ ხასიათსა და მათში ჩადებულ

პოტენციურ ავტორიტარულ რისკებს, რაც ხშირად იწვევს საფრთხეს, რომ გამარჯვებულს შეუძლია სრული ძალაუფლება მიიღოს. სამხრეთ კავკასიის შემთხვევებმა ნაწილობრივ დაადასტურა ეს თეორიული მოსაზრება, თუმცა დროთა განმავლობაში, ფორმალური კონსტიტუციური რეფორმებისა და არაფორმალური პოლიტიკური პრაქტიკის გზით, ეს ინსტიტუტი სამივე ქვეყანაში განსხვავებულ პოლიტიკურ ინსტრუმენტად გადაიქცა. ამ ტრანსფორმაციის შედეგად, დღეს ჩვენ ვხედავთ აღმასრულებელი ხელისუფლების განვითარების განსხვავებულ გზებს. ერთის მხრივ, საქართველომ და სომხეთმა, სხვადასხვა პოლიტიკური კრიზისების ფონზე, უარი თქვეს საპრეზიდენტო მმართველობაზე და აღმასრულებელი ძალაუფლების დეცენტრალიზაციის მიზნით საპარლამენტო მოდელებზე გადავიდნენ, სადაც პრეზიდენტის პოსტი სიმბოლურ, ნეიტრალურ არბიტრად იქცა (Fish & Kroenig, 2009). მეორეს მხრივ, აზერბაიჯანმა აირჩია ძალაუფლების კიდევ უფრო მეტი პერსონალიზაციისა და მონოპოლიზაციის გზა, რამაც საპრეზიდენტო ინსტიტუტის ჰიპერ-ცენტრალიზაცია და მმართველი დინასტიის გარშემო მკაცრი, კონსოლიდირებული ავტორიტარული რეჟიმის ჩამოყალიბება გამოიწვია (Gel'man, 2015). აღმასრულებელი ხელისუფლების განვითარების ეს რადიკალურად განსხვავებული გზები აჩვენებს, რომ ერთი და იმავე პოსტსაბჭოთა მემკვიდრეობისა და მსგავსი საწყისი კრიზისების მიუხედავად, სამხრეთ კავკასიაში სრულიად განსხვავებული პოლიტიკური რეალობა შექმნა. შესაბამისად, ნაშრომი მიზნად ისახავს სიღრმისეულად შეისწავლოს პრეზიდენტის ინსტიტუტის კონსტიტუციურ სამართლებრივი და ფაქტობრივი ევოლუცია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში და გამოავლინოს ის შიდაპოლიტიკური თუ სტრუქტურული ფაქტორები, რომლებმაც განაპირობეს ერთი მხრივ საქართველოსა და სომხეთის ტრანსფორმაცია საპარლამენტო მოდელებისკენ, ხოლო მეორე მხრივ, აზერბაიჯანის ჩამოყალიბება ჰიპერ საპრეზიდენტო სისტემად. აღნიშნული საკითხის კვლევა მეტად აქტუალურია, რადგან იგი საშუალებას გვაძლევს ვნახოთ, თუ როგორ მოქმედებს საპრეზიდენტო ძალაუფლების ტრანსფორმაცია პოლიტიკური რეჟიმების სტაბილურობასა და ავტორიტარული კონსოლიდაციის ხარისხზე გარდამავალი დემოკრატიის მქონე სახელმწიფოებში.

1.კვლევის მიზანი: კვლევის მიზანია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში პრეზიდენტის ინსტიტუტის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი და ფაქტობრივი ტრანსფორმაციის შედარებითი შესწავლის საფუძველზე იმ შიდაპოლიტიკური და სტრუქტურული ფაქტორების გამოვლენა, რომლებმაც განაპირობეს რეგიონში აღმასრულებელი ხელისუფლების მოდელების დივერგენცია ძირითადი საკონსტიტუციო რეფორმების დასრულებამდე (1991–2018 წლები). კერძოდ, ნაშრომი მიზნად ისახავს ახსნას საქართველოსა და სომხეთის გადასვლა საპარლამენტო სისტემებზე, ხოლო აზერბაიჯანის ევოლუცია ჰიპერ-საპრეზიდენტო მოდელამდე.

2.კვლევის ამოცანები: კვლევის ამოცანას წარმოადგენს კონსტიტუციური ცვლილებების შესწავლა: საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის კონსტიტუციური ცვლილებების ანალიზი პრეზიდენტის უფლებამოსილებების ჭრილში.

ძალაუფლების ბალანსის იდენტიფიცირება: პრეზიდენტს, აღმასრულებელ და საკანონმდებლო შტოებს შორის ფორმალური და არაფორმალური ძალაუფლების განაწილების შესწავლა.

არჩევის წესის ტრანსფორმაციის ანალიზი: საქართველოსა და სომხეთში პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევნიდან ირიბ არჩევნებზე გადასვლის მიზეზებისა და პოლიტიკური შედეგების შეფასება, ხოლო აზერბაიჯანში საპრეზიდენტო ვადების ლიმიტის გაუქმებისა და ვიცე-პრეზიდენტის პოსტის შემოღების ანალიზი.

3.საკვლევი კითხვები: რა შიდაპოლიტიკურმა ფაქტორებმა განაპირობა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში პრეზიდენტის ინსტიტუტის სხვადასხვა მიმართულებით შეცვლა საკონსტიტუციო რეფორმების პერიოდში?

როგორ აისახება საპრეზიდენტო ძალაუფლების შესუსტება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების პოლიტიკურ სტაბილურობაზე?

4.ჰიპოთეზები: სამხრეთ კავკასიაში პრეზიდენტის ინსტიტუტის რეალური ძალაუფლება განისაზღვრება პოლიტიკური კონკურენციის დონით: დაბალი კონკურენციის პირობებში საპრეზიდენტო ვერტიკალი გაძლიერდა (აზერბაიჯანი), ხოლო სადაც

ალტერნატიული პოლიტიკური ჯგუფები არსებობდნენ, დღის წესრიგში საპარლამენტო მოდელი დადგა (საქართველო და სომხეთი).

საპრეზიდენტო ძალაუფლების შესუსტება და საპარლამენტო მოდელზე გადასვლა არ ცვლის ელიტების მიერ ძალაუფლების შენარჩუნების სურვილს.

5.კონცეპტუალიზაცია და ოპერაციონალიზაცია:

ავტორიტარული კონსოლიდაცია: ეს არის მდგომარეობა, როდესაც მმართველი პოლიტიკური ძალა სრულად იკავებს ხელში ძალაუფლებას, რის გამოც ოპოზიციას აღარ რჩება არჩევნების გზით გამარჯვების რეალური შანსი.

ამის საზომად გამოდგება Freedom House-ის რეიტინგებში ქვეყნის ყოველწლიური ქულების კლება, არჩევნებზე ერთი და იმავე ლიდერის ან პარტიის მიერ ხმების აბსოლუტური უმრავლესობის მიღება და საპრეზიდენტო ვადების შეზღუდვის კანონის გაუქმება.

საპრეზიდენტო ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია: ეს არის პროცესი, რომლის დროსაც იცვლება პრეზიდენტის რეალური ძალაუფლება, მისი უფლებები და ხალხის თუ პარლამენტის მიერ მისი არჩევის წესები.

ამის საზომად გამოდგება იმის განსაზღვრა, თუ ვის აქვს მთავრობის დაკომპლექტების უფლება, აქვს თუ არა პრეზიდენტს პარლამენტის დათხოვნის უფლება და კანონებზე ვეტოს დადების ბერკეტი. ასევე, საზომია არჩევის წესი, პრეზიდენტს ხალხი ირჩევს პირდაპირ, თუ პარლამენტი ირიბად.

6.კვლევის მეთოდოლოგია: ნაშრომის ძირითადი კვლევის მეთოდია შედარებითი ანალიზი, რომლის მეშვეობითაც ხდება საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის აღმასრულებელი ხელისუფლების მოდელების ევოლუციის შესწავლა. კვლევაში გამოიყენება მეთოდოლოგიური ტრიანგულაცია, რაც აერთიანებს თვისებრივ და რაოდენობრივ მიდგომებს:

თვისებრივი დოკუმენტ-ანალიზი: ლიტერატურის განხილვასთან ერთად, ნაშრომში დამოუკიდებლად არის შესწავლილი და გაანალიზებული სამივე ქვეყნის

კონსტიტუციების რედაქციები და საკონსტიტუციო შესწორებების ტექსტები პრეზიდენტის უფლებამოსილებების დასადგენად.

რაოდენობრივი კვლევის ანალიზი: თვისებრივი ანალიზის გასამყარებლად გამოყენებულია Freedom House-ის რეიტინგების ყოველწლიური სტატისტიკური ქულები, რაც ემპირიულად ასახავს ინსტიტუციური ცვლილებების კორელაციას რეჟიმის ავტორიტარული კონსოლიდაციის დონესთან.

კვლევის ფარგლებში ჩავწერეთ სამი ექსპერტი. მათთან ინტერვიუები დაგვეხმარება მიღებული მონაცემებისა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების მაღალ აკადემიურ დონეზე გაანალიზებაში.

ლიტერატურის მიმოხილვა:

პოსტსაბჭოთა სივრცეში და კერძოდ სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური რეჟიმების ტრანსფორმაცია ერთ-ერთ ცენტრალურ საკითხს წარმოადგენს მრავალი მკვლევარისათვის, რის გამოც არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა რამდენიმე ფუნდამენტურ თეორიულ ასპექტს აერთიანებს. საინტერესოა ხუან ლინცის სტატია, საპრეზიდენტო სისტემის საფრთხეები (The Perils of Presidentialism, Linz 1990), სადაც ავტორი ამტკიცებს, რომ საპრეზიდენტო მოდელს ახასიათებს ხისტი სტრუქტურა, სადაც გამარჯვებული იღებს სრულ აღმასრულებელ ძალაუფლებას, ხოლო დამარცხებული პოლიტიკური ჯგუფები სრულად ჩამოცილებულნი არიან პროცესებს. ეს თეორია პირდაპირ ხსნის, თუ რატომ შეუწყო ხელი საწყის ეტაპზე სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანაში საპრეზიდენტო მოდელის არჩევამ ძალაუფლების პერსონალიზაციას, რასაც შემდგომში ავითარებენ ხუან ლინცი და ალფრედ სტეფანი წიგნში დემოკრატიული ტრანზიციისა და კონსოლიდაციის პრობლემები: სამხრეთ ევროპა, სამხრეთ ამერიკა და პოსტკომუნისტური ევროპა (Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, Linz and Stepan 1996). ისინი ხაზს უსვამენ, რომ გარდამავალ პერიოდში მყარი კონსტიტუციური ჩარჩოს არარსებობა აძლიერებს ქაოსს, რაც მმართველ ძალას უზიძგებს ძლიერი, ხშირად ავტოკრატიული აღმასრულებელი ხელმძღვანელის ჩამოყალიბებისკენ წესრიგის აღდგენის მოტივით. აღმასრულებელი ხელისუფლების ტიპოლოგიისა და ძალაუფლების კონცენტრაციის

ანალიზისას მნიშვნელოვანია ფიშისა და კროენინგის ერთობლივი ნაშრომი ეროვნული საკანონმდებლო ორგანოების სახელმძღვანელო: გლობალური მიმოხილვა (The Handbook of National Legislatures: A Global Survey, Fish and Kroenig 2009), სადაც შემოტანილია საპარლამენტო უფლებამოსილების ინდექსი და ნაჩვენებია, რომ რაც უფრო ძლიერია საკანონმდებლო ორგანო და რაც უფრო მეტად არის შეზღუდული პრეზიდენტი ფორმალური ბერკეტებით, მაგალითად ვეტოს დაძლევის სიმარტივით ან მთავრობის ფორმირების წესით, მით უფრო მაღალია რეჟიმის დემოკრატიულობის ხარისხი. ეს მიდგომა ეხება იმ ინსტიტუციურ დინამიკას, რომელიც თან ახლდა პრეზიდენტის ინსტიტუტის შესუსტებასა და ფორმალურ, ნეიტრალურ არბიტრად გადაქცევას საქართველოდან და სომხეთიდან საპარლამენტო მოდელზე გადასვლის პროცესში. მეორე მხრივ, აზერბაიჯანის შემთხვევის საილუსტრაციოდ, სადაც მოხდა საპრეზიდენტო ინსტიტუტის უკიდურესი გაძლიერება, არსებითია ვლადიმერ გელმანის ნაშრომი ავტორიტარული რეჟიმის კონტექსტები პოსტსაბჭოთა სამხრეთ კავკასიაში: წარმატებული ავტოკრატიების სტრუქტურული საფუძვლები (Authoritarian Regime Contexts in Post-Soviet South Caucasus: Structural Foundations of Successful Autocracies, Gel'man 2015), რომელიც განმარტავს, რომ ძალაუფლების მონოპოლიზაცია და საპრეზიდენტო ვადების შეზღუდვის გაუქმება წარმოადგენს მმართველი ჯგუფების სტრატეგიას, რათა სრულად გამოირიცხოს ძალაუფლების დაკარგვა. ამ მიმართულებას კიდევ უფრო ამყარებს სტივენ ლევიცკისა და ლუკან ვეის წიგნი კონკურენტული ავტორიტარიზმი: ჰიბრიდული რეჟიმები ცივი ომის შემდეგ (Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War, Levitsky and Way 2010), სადაც აღწერილია, თუ როგორ იყენებენ ავტოკრატიული ლიდერები დემოკრატიულ ინსტიტუტებს, მათ შორის საპრეზიდენტო არჩევნებს, ერთგვარ ფასადად, მაშინ როდესაც რეალური არაფორმალური ბერკეტები სრულად გამორიცხავენ ოპოზიციის გამარჯვების შესაძლებლობას, რაც კარგად ხსნის აზერბაიჯანში საპრეზიდენტო ვადების ლიმიტის გაუქმებისა და ვიცე პრეზიდენტის პოსტის შემოღების პოლიტიკურ ლოგიკას. რეგიონული კონტექსტის სიღრმისეული გააზრებისთვის აუცილებელია სვანტე კორნელის მონოგრაფია აზერბაიჯანი დამოუკიდებლობის შემდეგ (Azerbaijan Since Independence, Cornell 2011), რომელიც დეტალურად აღწერს დამოუკიდებლობის საწყის

ეტაპზე არსებულ იდენტურ სტრუქტურულ პირობებს, კერძოდ ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებსა და ინსტიტუციურ კოლაფსს, რამაც სამივე ქვეყანაში საპრეზიდენტო ინსტიტუტის გაძლიერების საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური მოთხოვნა წარმოშვა. მმართველი ელიტების მიერ ინსტიტუციური მოდელების მანიპულირების ასახსნელად სამეცნიერო ლიტერატურაში წამყვანია ჰენრი ჰეილის თეორიული ნაშრომი პატრონაჟული პოლიტიკა: ევრაზიული რეჟიმების დინამიკა შედარებით პერსპექტივაში (Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective, Hale 2015). ჰეილი ამტკიცებს, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცეში პოლიტიკას მართავენ არა იმდენად იდეოლოგიური პარტიები, არამედ არაფორმალური ქსელები, სადაც ძლიერი საპრეზიდენტო პოსტი მოქმედებს როგორც პატრონაჟული ქსელის კოორდინატორი და როდესაც პრეზიდენტი სუსტდება ან მისი ვადები იწურება, პოლიტიკური პირამიდა დესტაბილიზაციას განიცდის. ჰეილის ეს მიდგომა ნათელს ჰფენს იმ გარემოებას, რომ საქართველოში და სომხეთში საპარლამენტო მოდელზე გადასვლა ხშირად განპირობებული იყო არა იმდენად დემოკრატიული იდეალებით, არამედ მმართველი გუნდების სტრატეგიული მცდელობით, შეენარჩუნებინათ ძალაუფლება საპრეზიდენტო ვადის ამოწურვის შემდეგ, აღმასრულებელი ძალაუფლების პრემიერ მინისტრის პოსტზე გადატანის გზით. და ბოლოს, რეგიონში რეჟიმების ცვლილებისა თუ ტრანსფორმაციის რეალური ტენდენციების საჩვენებლად მნიშვნელოვანია საერთაშორისო ორგანიზაციების ანგარიშები, კერძოდ ორგანიზაცია ფრიდომ ჰაუსის ყოველწლიური პროექტების მიმოხილვა. ეს მონაცემები ასახავს ავტორიტარული კონსოლიდაციის დინამიკას, რაც გამოიხატება აზერბაიჯანის დემოკრატიული მაჩვენებლების მუდმივი კლებით, ხოლო საქართველოსა და სომხეთის შემთხვევაში ჰიბრიდული რეჟიმის ფარგლებში მერყეობით, სადაც საპარლამენტო მოდელმა ნამდვილად გაზარდა შიდა პოლიტიკური არასტაბილურობისა და კრიზისების ალბათობა.

თავი I-ძლიერი საპრეზიდენტო მოდელების ჩამოყალიბება პოსტსაბჭოთა კრიზისების ფონზე სამხრეთ კავკასიაში

1.1 პოლიტიკური სისტემების დესტაბილიზაცია

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომი პერიოდი სამხრეთ კავკასიის რეგიონისთვის აღმოჩნდა არა უბრალო გადასვლა ერთი პოლიტიკური რეჟიმიდან მეორეზე, არამედ ძირეული სტრუქტურული რყევა, რომელმაც მოშალა საზოგადოებრივი და სახელისუფლებო მოწყობის მანამდე არსებული ყველა მექანიზმი. ტოტალიტარული მმართველობის კოლაფსმა სამივე ახლადწარმოქმნილი სახელმწიფო დატოვა უმძიმესი პოსტტოტალიტარული ნარჩენების პირისპირ, რაც პირველ რიგში გამოიხატებოდა სამოქალაქო საზოგადოების არარსებობაში, ეკონომიკურ სრულ დამოკიდებულებასა და სამართლებრივი კულტურის დეფიციტში. საბჭოთა იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებულმა ინსტიტუციურმა ვაკუუმმა გამოიწვია პოლიტიკური სისტემების ყოვლისმომცველი დესტაბილიზაცია, რადგან კომუნისტური პარტიის მართვის ვერტიკალის გაუქმების შემდეგ, ახალმა ელიტებმა ვერ შეძლეს ქმედითი, სტაბილური და ლეგიტიმური სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების ჩამოყალიბება.

პოსტ-ტოტალიტარული ტრანზიციის თეორიულ ჩარჩოში ამგვარი მასშტაბური კრიზისები კანონზომიერ მოვლენად არის მიჩნეული. როგორც ხუან ლინცი და ალფრედ სტეფანი აღნიშნავენ, იმ სახელმწიფოებში, სადაც ათწლეულების განმავლობაში ხდებოდა პოლიტიკური და სოციალური სფეროების ტოტალური კონტროლი, რეჟიმის ნგრევას თან სდევს მყარი სამართლებრივი ჩარჩოსა და ბალანსის მექანიზმების არარსებობა (Linz & Stepan, 1996). გარდამავალ პერიოდში შექმნილი ეს სამართლებრივი სიცარიელე პოლიტიკურ ველს ხდის უკიდურესად ფრაგმენტირებულს, სადაც სხვადასხვა დაჯგუფებები იწყებენ ბრძოლას ძალაუფლებისთვის ყოველგვარი ფორმალური წესების გვერდის ავლით. ლინცისა და სტეფანის მიდგომით, სწორედ ეს ინსტიტუციური მოუმზადებლობა და ძველი რეჟიმის დესტრუქციული ნარჩენები უბიძგებს მმართველ ელიტებს ძალისმიერი, ცენტრალიზებული აღმასრულებელი ხელმძღვანელის პოსტის შექმნისკენ, რაც აღიქმება როგორც ქაოსის შეჩერებისა და ელემენტარული სახელმწიფოებრივი წესრიგის აღდგენის ერთადერთი მოტივი (Linz & Stepan, 1996).

სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური სისტემების დესტაბილიზაცია არ შემოფარგლულა მხოლოდ შიდასახელისუფლებო კრიზისებით. ამ პროცესმა მიიღო ეგზისტენციალური ხასიათი, რაც პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფოს უსუსურობასთან. მკვლევარი სვანტე კორნელი რეგიონის ანალიზისას ხაზს უსვამს, რომ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის შემთხვევაში სუვერენიტეტის მოპოვება დაემთხვა სისხლისმღვრელი ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების აფეთქებას (Cornell, 2011). აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში მიმდინარე საომარმა მოქმედებებმა, ისევე როგორც მთიანი ყარაბაღის გარშემო დაწყებულმა მასშტაბურმა ომმა, საბოლოოდ მოარღვია ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლი საკუთარ ტერიტორიებზე. კორნელის მიხედვით, სახელმწიფოს სტრუქტურულმა სისუსტემ, რასაც თან დაერთო ეკონომიკური ბლოკადები, ჰიპერინფლაცია და უკონტროლო შეიარაღებული ფორმირებების ჩამოყალიბება, ეჭვქვეშ დააყენა თავად სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების სახელმწიფოებრივი გადარჩენის საკითხი (Cornell, 2011).

ამ კონტექსტში, სახელმწიფოს სტრუქტურული დესტაბილიზაციისა და ინსტიტუციური კოლაფსის ფენომენს არსებითად აფართოებს ჩარლზ ფეირბენკსის სიღრმისეული ანალიზი, რომელიც პოსტსაბჭოთა სივრცეში, და განსაკუთრებით სამხრეთ კავკასიაში, მიმდინარე პროცესებს აფასებს. (Fairbanks, 1999). ფეირბენკსი დეტალურად აღწერს, რომ ცენტრალიზებული საბჭოთა აპარატის გაქრობამ გამოიწვია ლეგიტიმური ძალადობის მონოპოლიის სრული გაფანტვა, რის შედეგადაც პოლიტიკურ სცენაზე გამოვიდნენ არაფორმალური, შეიარაღებული და ხშირად კრიმინალური დაჯგუფებები, რომლებმაც მოახდინეს საჯარო სტრუქტურების პრივატიზაცია საკუთარი ვიწრო ინტერესებისთვის (Fairbanks, 1999). ეს პროცესი სცილდებოდა კლასიკური ავტორიტარიზმის ან დემოკრატიის ჩარჩოებს; ეს იყო სტრუქტურული უსუსურობა, სადაც ფორმალური სამართლებრივი ნორმები სრულად ჩაანაცვლა ქაოტურმა ძალისმიერმა გავლენებმა, რამაც რეგიონში სახელმწიფოებრივი ქსოვილის რღვევა შეუქცევადი გახადა. ამგვარი ტოტალური ანარქიის პირობებში, კიდევ უფრო მკაფიოდ ვლინდება ხუან ლინცისა და ალფრედ სტეფანის მიერ იდენტიფიცირებული პოსტ-ტოტალიტარული ნარჩენების დესტრუქციული ბუნება. ავტორები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ხანგრძლივი ტოტალიტარული მმართველობის ერთ-ერთი ყველაზე

მძიმე მემკვიდრეობა არის საზოგადოების ატომიზაცია და პოლიტიკური პარტიების, დამოუკიდებელი სასამართლოსა და სამოქალაქო ინსტიტუტების სრული არარსებობა (Linz & Stepan, 1996). როდესაც ძველი რეჟიმი ინგრევა, ქვეყანაში არ არსებობს არანაირი შუალედური სოციალური სტრუქტურა, რომელიც შეძლებდა პოლიტიკური კრიზისებისას მშვიდობიანი კონკურენციის უზრუნველყოფას. ლინცი და სტეფანი ამტკიცებენ, რომ სწორედ ეს აიძულებს გარდამავალი პერიოდის ლიდერებს, უარი თქვან დემოკრატიულ ექსპერიმენტებზე და მთელი ძალისხმევა მიმართონ ხისტი, ერთპიროვნული აღმასრულებელი ვერტიკალის ასაგებად. (Linz & Stepan, 1996).

ამგვარ პირობებში, როდესაც საზოგადოება იმყოფებოდა მუდმივი შიშის, კრიმინალისა და სოციალური კოლაფსის მდგომარეობაში, ტრადიციული დემოკრატიული ინსტიტუტების, მაგალითად ძლიერი საკანონმდებლო ორგანოს იდეამ დაკარგა მიმზიდველობა. კოლეგიური მმართველობა და საპარლამენტო დებატები ფართო მასებშიც და მმართველ წრეებშიც ასოცირდებოდა გადაწყვეტილებების მიღების უუნარობასთან, დროის კარგვასა და ანარქიის გაღრმავებასთან. გაჩნდა მკაფიო და ყოვლისმომცველი სოციალური მოთხოვნა ძლიერი ხელის პოლიტიკაზე, რომელიც შეძლებდა ძალაუფლების მაქსიმალურ კონცენტრაციას ერთი ლიდერის გარშემო, რათა მომხდარიყო შეიარაღებული კლანების განადგურება და საზოგადოებრივი კონსოლიდაცია. ეს დინამიკა სრულად თავსდება ვ. მ. ბელიაევის თეორიულ ჩარჩოში, რომელიც პოსტკომუნისტურ სივრცეში საპრეზიდენტო უფლებამოსილებების ზრდასა და დემოკრატიის კონსოლიდაციის პრობლემებს სწავლობს. ბელიაევი ამტკიცებს, რომ გარდამავალ პერიოდში, როდესაც სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები სრულად არის პარალიზებული, აღმასრულებელი ხელისუფლების უკიდურესი გაძლიერება თავდაპირველად ხდება არა ავტორიტარიზმის დამყარების მიზნით, არამედ ახალი პოლიტიკური სისტემის გადასარჩენად (Belyaev, 2019). თუმცა, მკვლევარი იქვე აკეთებს უმნიშვნელოვანეს გაფრთხილებას, რომ კრიზისის ფონზე ძირითად კანონში ჩადებული საპრეზიდენტო ძალაუფლების გადამეტებული კონცენტრაცია გრძელვადიან პერსპექტივაში ხდება უდიდესი საფრთხე, რადგან იგი სპობს ძალთა ბალანსს და საფუძველს უყრის აღმასრულებელი ვერტიკალის უკონტროლო, ერთპიროვნულ ბატონობას (Belyaev, 2019).

1.2 პოლიტიკური სტაბილიზაციის სტრატეგიები და ძალაუფლების პერსონალიზაცია

პოსტსაბჭოთა ტრანზიციისა და ინსტიტუციური დესტაბილიზაციის ფონზე, საქართველოში პრეზიდენტის ინსტიტუტი დამოუკიდებლობის აღდგენის დღიდანვე იქცა მწვავე პოლიტიკური და იდეოლოგიური აზრთა სხვადასხვაობის საგნად. მალხაზ მაცაბერიძე თავის ნაშრომში წერს, რომ აღნიშნული თანამდებობა ქვეყანაში გაჩნდა როგორც სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტისა და ეროვნული თავისუფლების უპირველესი სამართლებრივი სიმბოლო, თუმცა მან უმოკლეს დროში განიცადა უმძიმესი ტრანსფორმაცია, რაც განპირობებული იყო შიდასახელისუფლებო კრიზისებითა და შეიარაღებული დაპირისპირებებით. საქართველოს უზენაესმა საბჭომ პრეზიდენტის პოსტი შემოიღო 1991 წლის 14 აპრილს, დამოუკიდებლობის გამოცხადებიდან სულ რამდენიმე დღეში, და ამ თანამდებობაზე ერთპიროვნულად აირჩია ეროვნული მოძრაობის ლიდერი ზვიად გამსახურდია, რის შედეგადაც მთელი აღმასრულებელი ხელისუფლების ხელმძღვანელობა და კონტროლი მის ხელში გადავიდა (მაცაბერიძე, 2018).

ხუან ლინცის თეორიული მიდგომის შესაბამისად, ახალბედა დემოკრატიებში ძალაუფლების გადამეტებული პერსონალიზაცია და კომპრომისის კულტურის არარსებობა ხშირად იწვევს სისტემის ხისტ პოლარიზაციას (Linz & Stepan, 1996). საქართველოს უახლესი 35-წლიანი პოლიტიკური ისტორიის განხილვა (1991 წლიდან დღემდე) აჩვენებს, რომ საკონსტიტუციო ინჟინერია და ინსტიტუტების უფლებამოსილებები პირდაპირ იყო დამოკიდებული ქვეყანაში არსებულ მყისიერ პოლიტიკურ ვითარებაზე (ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი). პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას არჩევის პერიოდი (რომლის საარჩევნო პროცესის უშუალო მონაწილე და მომსწრე თავად ექსპერტიც იყო) ხასიათდებოდა პრეზიდენტის ხელში ფართომასშტაბიანი, ჰიპერტროფირებული ძალაუფლების კონცენტრაციით. აღნიშნული სუპერ-საპრეზიდენტო გავლენის ილუსტრაციად ექსპერტი-N1 ასახელებს იმ ფაქტს, რომ პრეზიდენტს ჰქონდა უმაღლესი სასწავლებლების რექტორების პირდაპირი დანიშვნის უფლებამოსილება მაგალითად, სახელმწიფო მეთაურის პირდაპირი მითითებითა და საგაზეთო პუბლიკაციების

საფუძველზე უნივერსიტეტის რექტორად ოთარ ჯანელიძე დაინიშნა. თუმცა, ამ ინსტიტუციურმა სიხისტემ ვერ უზრუნველყო რეჟიმის სტაბილურობა და გამსახურდიას ხელისუფლება ვადაზე ადრე, ძალადობრივი გზით იქნა დამხობილი(ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი). ეს თეორიული კანონზომიერება რეალობად იქცა 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო გადატრიალების დროს, როდესაც თენგიზ კიტოვანისა და ჯაბა იოსელიანის შეიარაღებულმა ამბოხმა აიძულა პრეზიდენტი გამსახურდია, 1992 წლის 6 იანვარს დაეტოვებინა თბილისი და ემიგრაციაში წასულიყო. ჩარლზ ფეირბენკსის მიერ აღწერილი ლეგიტიმური სახელმწიფო სტრუქტურების მოშლის პროცესი საქართველოში სწორედ ამ მომენტიდან იწყება, როდესაც ფორმალური ინსტიტუტები ჩაანაცვლა სამხედრო საბჭომ და არაფორმალურმა დაჯგუფებებმა (Fairbanks, 1999). ზვიად გამსახურდიას შემდგომი მცდელობა, 1993 წლის 24 სექტემბერს საქართველოში დაბრუნებით აღედგინა კანონიერი ხელისუფლება, დასრულდა მარცხითა და იმავე წლის 31 დეკემბერს მისი გაურკვეველ ვითარებაში დაღუპვით, რამაც საბოლოოდ დაუსვა წერტილი პოსტსაბჭოთა საქართველოს პირველ, უკიდურესად არასტაბილურ საპრეზიდენტო ფაზას. ზვიად გამსახურდიას დამხობის შემდეგ, სამხედრო ხუნტამ და პოლიტიკურმა ოპოზიციამ პრეზიდენტის ინსტიტუტი ოფიციალურად გაუქმებულად გამოაცხადა, რადგან იგი მიჩნეული იქნა ქვეყნისთვის შეუფერებელ, ავტორიტარულ სამართლებრივ მოდელად და „მოვლენათა არადემოკრატიული განვითარების“ მთავარ მიზეზად. ამგვარ ტოტალურ ინსტიტუციურ ვაკუუმსა და პოლიტიკურ ქაოსში ქვეყნის მართვის სადავეების ასაღებად 1992 წლის მარტში საქართველოში ჩამოდის ედუარდ შევარდნაძე. მაცაბერიძე ხაზს უსვამს, რომ შევარდნაძეს, მიუხედავად მისი უდიდესი საერთაშორისო ავტორიტეტისა, მოუხდა ანგარიშის გაწევა იმ ანტი-საპრეზიდენტო განწყობებისთვის, რაც შეიარაღებულმა ელიტებმა დაამკვიდრეს. სწორედ ამიტომ, მან სტაბილიზაციის მისაღწევად აირჩია უნიკალური და არასტანდარტული სამართლებრივი სტრატეგია: 1992 წლის 11 ოქტომბრის არჩევნებში კენჭი იყარა არა პრეზიდენტის, არამედ პარლამენტის თავმჯდომარის პოსტზე, რომელიც საყოველთაო-სახალხო კენჭისყრის გზით იქნა არჩეული, რაც საქართველოს აქცევს ერთადერთ სახელმწიფოდ მსოფლიო პრაქტიკაში, სადაც სპიკერის მანდატი პირდაპირი სახალხო ლეგიტიმაციით შეივსო.

ახლად არჩეულმა საკანონმდებლო ორგანომ მიიღო დროებითი საკონსტიტუციო ხასიათის კანონი „სახელმწიფო ხელისუფლების შესახებ“, რომელმაც განსაზღვრა უმაღლესი ორგანოების სტრუქტურა და დაადგინა, რომ მომავალი მყარი კონსტიტუცია უნდა შემუშავებულიყო 1921 წლის დემოკრატიული კონსტიტუციის სამართლებრივი მემკვიდრეობითობის საფუძველზე. აღნიშნული კანონის მიხედვით, საქართველო გაფორმდა როგორც დემოკრატიული რესპუბლიკა, სადაც უმაღლეს საკანონმდებლო ძალაუფლებას ახორციელებდა პარლამენტი, თუმცა მისი უმთავრესი სიახლე მდგომარეობდა პარლამენტის თავმჯდომარისთვის, როგორც სახელმწიფოს მეთაურისთვის, ფაქტობრივად სრული საპრეზიდენტო უფლებამოსილებების მინიჭებაში. (მაცაბერიძე, 2018).

ეს ნაბიჯი ადასტურებს ჩარლზ ფეირბენკსის იმ მოსაზრებას, რომ პოსტსაბჭოთა ანარქიის პირობებში მმართველი ელიტები იძულებულნი არიან, დემოკრატიული რიტორიკის მიღმა მაინც შეინარჩუნონ ძალაუფლების კონცენტრაციის მექანიზმები, რათა შეაჩერონ სახელმწიფოს საბოლოო რღვევა (Fairbanks, 1999). ედუარდ შევარდნაძემ სწორედ ამ ჰიბრიდული, „პარლამენტის თავმჯდომარე - სახელმწიფო მეთაურის“ პოსტის საშუალებით შეძლო აღმასრულებელი ვერტიკალის ეტაპობრივი ხელახალი აწყობა, რაც მოგვიანებით საფუძვლად დაედო 1995 წლის კონსტიტუციით ძლიერი საპრეზიდენტო მოდელის ოფიციალურ აღდგენას.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში დამოუკიდებლობის მოპოვების საწყის ფაზაშივე გამოიკვეთა, რომ ინსტიტუციური დიზაინის არჩევანი და პოლიტიკური სტაბილურობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ლეგიტიმურობის კრიზისთან. საქართველოს შემთხვევაში, თანამედროვე ქრონიკული ინსტიტუციური არამდგრადობისა და დღევანდელი უკიდურესი საზოგადოებრივი პოლარიზაციის პირველწყარო 1990-იანი წლების დასაწყისში უნდა ვეძებოთ. როგორც პოლიტოლოგიურ წრეებში აღინიშნება, პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას კანონიერი ხელისუფლების ძალადობრივი გზით დამხობა არის სათავე იმ სისტემურ მანკიერებებისა და ღრმა საზოგადოებრივი გახეთქილებისა, რომლის რეპროდუცირებაც დღემდე ხდება თანამედროვე ქართულ სახელმწიფოში. ამ ძალადობრივმა პრეცედენტმა ფუნდამენტურად დაარღვია პოლიტიკური პროცესის ლეგიტიმურობის ჩარჩო, რამაც

მომდევნო ათწლეულებში ინსტიტუციური განვითარების ნაცვლად, ძალაუფლების პერსონალიზაციას შეუწყო ხელი.(ექსპერტი ნომერი ორი, 2026 წლის ივნისი)

გამსახურდიას რეჟიმის დამხობის შემდგომ, ქვეყანაში დაიწყო ხელისუფლებისა და კონკრეტული პიროვნების ინსტიტუციური შეზღუდვის პროცესი, რაც მკაფიოდ გამოვლინდა ედუარდ შევარდნაძის მმართველობის პერიოდში. მართალია, შევარდნაძის ეპოქაში საფუძველი ჩაეყარა გარკვეულ დემოკრატიულ ელემენტებს და დაიწყო ფორმალური დემოკრატიული სამართლის სისტემის შენება, თუმცა რეალური ინსტიტუტები უკიდურესად სუსტი და ფრაგმენტირებული დარჩა. ექსპერტი ნომერი ორის შეფასებით, ამ პერიოდში სახელმწიფოს ფორმალური სამართლებრივი ინსტიტუტები მუდმივ აღმასრულებელ წნეხს განიცდიდნენ, თუმცა სისტემას სრული ავტორიტარიზმისგან გარკვეული სტრუქტურული ფაქტორები იცავდა. შევარდნაძის მმართველობის დროს პოლიტიკური პარტიების სისუსტის კომპენსირება და ერთგვარი ინსტიტუციური ბალანსის შენარჩუნება ხდებოდა ძლიერი, დამოუკიდებელი პრესისა და აქტიური არასამთავრობო სექტორის ხარჯზე. საზოგადოების მობილიზაციის საერთო სისუსტის ფონზე, სწორედ მედია და სამოქალაქო ორგანიზაციები ასრულებდნენ იმ დამაბალანსებელ როლს, რასაც განუვითარებელი პარტიული სისტემა ვერ ახერხებდა. როგორც ექსპერტი ნომერი ორი ხაზგასმით აღნიშნავს, ამ ალტერნატიული პლურალისტური კერების სრულად ჩახშობა და კონტროლი, მიუხედავად მცდელობისა და ტელევიზიებზე პირდაპირი თავდასხმებისა, ვერც შემდგომში, მიხეილ სააკაშვილის მმართველობამ შეძლო, ვინაიდან საერთაშორისო პარტნიორებისა და ევროკავშირის მკაცრი რეაგირების შედეგად, სახელმწიფო იძულებული გახდა, პოლიტიკური პარტიების ოფიციალური დაფინანსება დაეწყო და ფორმალური პლურალიზმი შეენარჩუნებინა. (ექსპერტი N2, 2026 წლის ივნისი)

საქართველოს მსგავსად, ინსტიტუციური ვაკუუმისა და პოლიტიკური სისტემების დესტაბილიზაციის რთული პროცესები წარიმართა სომხეთის რესპუბლიკაშიც, სადაც დამოუკიდებლობის მოპოვების საწყისი ეტაპი და ახალი მმართველობის ფორმის ძიება უპირველეს ყოვლისა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის დინამიკამ განსაზღვრა. სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის უმაღლესმა საბჭომ 1990 წლის 23 აგვისტოს მიიღო დეკლარაცია სომხეთის დამოუკიდებლობის

შესახებ, რომელიც ქვეყნის უახლეს ისტორიაში კონსტიტუციური მნიშვნელობის პირველ ფუნდამენტურ აქტად უნდა ჩაითვალოს. სუვერენიტეტის განმტკიცების გზაზე ერევანმა უარი თქვა მოსკოვის მიერ 1991 წლის 17 მარტს დანიშნულ რეფერენდუმში მონაწილეობაზე, რომელიც საბჭოთა კავშირის შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად, ხოლო იმავე წლის 21 სექტემბერს ქვეყანაში ჩატარდა დამოუკიდებლობის საყოველთაო რეფერენდუმი, რომლის შედეგებიც 23 სექტემბერს რესპუბლიკის უმაღლესმა საბჭომ ოფიციალურად დაადასტურა. ამ ნაბიჯებით სომხეთმა დაიწყო საერთაშორისო ასპარეზზე ინტეგრაცია, რაც დაგვირგვინდა 1992 წლის 22 მარტს მისი გაეროში მიღებით, ხოლო მოგვიანებით, 2001 წლის 25 იანვარს, ევროპის საბჭოს წევრობით (მაცაბერიძე, 2024).

მიუხედავად ფორმალური დამოუკიდებლობის მოპოვებისა, ჩარლზ ფეირბენკსის მიერ იდენტიფიცირებული სახელმწიფოს უსაფრთხოების კრიზისი სომხეთის შემთხვევაში მთლიანად ყარაბაღის პირველ ომს უკავშირდებოდა (Fairbanks, 1999). აზერბაიჯანზე მოპოვებულმა სამხედრო გამარჯვებამ და უშუალოდ მთიანი ყარაბაღის გარდა აზერბაიჯანის მიმდებარე კიდევ ექვსი რაიონის დაკავებამ რეგიონში ხანგრძლივი გეოპოლიტიკური ჩიხი წარმოშვა. ამ მოვლენამ გამოიწვია ურთიერთობების სრული გაყინვა თურქეთთან და მძიმე სატრანსპორტო და ეკონომიკური ბლოკადა, რის გამოც სომხეთი არსებობის პირველივე წლებიდანვე მყარად მიემა რუსეთის ფედერაციას, რომელიც ქვეყნისთვის უსაფრთხოების ერთადერთ ეგზისტენციალურ გარანტად ჩამოყალიბდა (მაცაბერიძე, 2024). ხუან ლინცის თეორიის მიხედვით, როდესაც საგარეო საფრთხეები და საომარი ვითარება ქვეყანაში მუდმივი კრიზისის განცდას აჩენს, აღმასრულებელი ხელისუფლების ლიდერზე მოდის პასუხისმგებლობა, მიიღოს ისეთი რადიკალური გადაწყვეტილებები, რომლებიც საზოგადოებრივ კონსენსუსს სცილდება (Linz & Stepan, 1996). სწორედ ამგვარ პოლიტიკურ რეალობაში მოუწია მოქმედება სომხეთის პირველ პრეზიდენტს, ლევონ ტერ-პეტროსიანს, რომელმაც 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში სცადა კომპრომისის გზით მოეგვარებინა ყარაბაღის კონფლიქტი, რის გამოც მას დიდი იმედი ჰქონდა დასავლეთის და პირველ რიგში ამერიკის შეერთებული შტატების მხარდაჭერის. ლევონ ტერ-პეტროსიანი სომხურ პრესაში გამოქვეყნებულ საპროგრამო წერილში ღიად აფრთხილებდა საზოგადოებას, რომ მიუხედავად

მოპოვებული სამხედრო გამარჯვებისა, გრძელვადიან პერსპექტივაში ძალთა ბალანსი რეგიონში სომხეთის საწინააღმდეგოდ შეიცვლებოდა. მისი გეგმით, ქვეყანა უნდა წასულიყო სტრატეგიულ დათმობებზე და აზერბაიჯანისთვის დაებრუნებინა მთიანი ყარაბაღის გარშემო დაკავებული ტერიტორიები, სანაცვლოდ კი ყარაბაღს დასავლური გარანტიებით ფართო ავტორიტეტის მქონე ავტონომიის სტატუსი მიენიჭებოდა. ტერ-პეტროსიანი მიიჩნევდა, რომ კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარება ბოლოს მოუღებდა ეკონომიკურ ბლოკადას და დაასრულებდა სომხეთის ტოტალურ დამოკიდებულებას რუსეთზე, თუმცა აღნიშნული კომპრომისი მიუღებელი აღმოჩნდა შიდა ელიტებისა და მოსკოვის გეოპოლიტიკური ინტერესებისთვის. შედეგად, გავლენიანმა მინისტრებმა რობერტ კოჩარიანის, ვაზგენ სარგსიანისა და სერჟ სარგსიანის შემადგენლობით აიძულეს პრეზიდენტი 1998 წლის 3 თებერვალს გადამდგარიყო, რამაც ყარაბაღის საკითხი გაყინა და სომხეთი კვლავ კრემლის ორბიტაზე დატოვა. (მაცაბერიძე, 2024). თუმცა, ლევონ ტერ-პეტროსიანის პოლიტიკური იზოლაციისა და შემდგომი გადადგომის ანალიზი არასრული და ზედაპირული იქნება, თუ მას მხოლოდ საგარეო-პოლიტიკურ ინიციატივებსა და ტერიტორიულ დათმობებზე ფოკუსირებით შემოგვარგლავთ. რეჟიმის შიდა ინსტიტუციური ლეგიტიმაციის კოლაფსი ბევრად უფრო ადრე, შიდაპოლიტიკურ ველზე დაიწყო. გარდამტეხი აღმოჩნდა 1995 წლის საპარლამენტო და განსაკუთრებით 1996 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები, რომლებიც საერთაშორისო და ადგილობრივი დამკვირვებლების მიერ შეფასდა როგორც მასშტაბურად გაყალბებული (Astourian, 2001). 1996 წლის არჩევნებში ტერ-პეტროსიანის მიერ ოპოზიციის კანდიდატის, ვაზგენ მანუკიანის წინააღმდეგ ადმინისტრაციული რესურსის უხეშმა გამოყენებამ და ხმების მანიპულაციამ ქვეყანაში მწვავე პოლიტიკური კრიზისი და მასობრივი პროტესტი გამოიწვია, რაც ხელისუფლებამ სამხედრო ძალის დემონსტრირებით ჩაახშო. არჩევნების გაყალბებამ პირველ პრეზიდენტს გამოაცალა შიდა დემოკრატიული ლეგიტიმაცია და საზოგადოებრივი საყრდენი. სწორედ ამ ინსტიტუციურმა უსუსურობამ დააჩქარა მმართველი ელიტის შიგნით (ძალოვანი მინისტრებისა და ყარაბაღული კლანის სახით) მისი მოწინააღმდეგეების კონსოლიდაცია (Ishkanian, 2008). შესაბამისად, როდესაც ტერ-პეტროსიანმა ყარაბაღის კომპრომისული გეგმა წამოაყენა, მას უკვე აღარ გააჩნდა პოლიტიკური კაპიტალი და შიდა ლეგიტიმური

ბერკეტები ამ გადაწყვეტილების გასატანად, რამაც მისი გარდუვალი პოლიტიკური კაპიტულაცია განაპირობა.

1990-იანი წლების კონტექსტში, როგორც საქართველოს, ისე სომხეთის ქეისები ადასტურებენ, რომ პოსტსაბჭოთა ანარქიამ და კონფლიქტებმა შექმნეს მოთხოვნა აღმასრულებელი ხელისუფლების ისეთ მოდელებზე, სადაც პრეზიდენტებს კრიზისების მართვა საკუთარი პოლიტიკური გადარჩენის ფასად უწევდათ. ამ ორ ქვეყანაში მიმდინარე ინსტიტუციური რყევებისგან განსხვავებით, მეზობელ აზერბაიჯანში სამხედრო კრიზისისა და შიდა დაპირისპირებების მართვა კიდევ უფრო ხისტი საპრეზიდენტო ვერტიკალის აგებით დასრულდა, რაც სრულყოფს რეგიონული ტრანზიციის საერთო სურათს. აზერბაიჯანში სუვერენიტეტის მოპოვების საწყის ეტაპზე ქვეყანას სათავეში ედგა აიაზ მუთალიბოვი, რომელიც 1990 წლის იანვარში ჯერ აზერბაიჯანის კომპარტიის პირველ მდივნად, ხოლო იმავე წლის მაისში უმაღლესმა საბჭომ პრეზიდენტად აირჩია. მოსკოვის 1991 წლის აგვისტოს პუტჩის კოლაფსის შემდეგ, ქვეყანამ გამოაცხადა სახელმწიფო დამოუკიდებლობა, რაც მოგვიანებით საყოველთაო რეფერენდუმზე მოსახლეობის 95 პროცენტმა დაადასტურა, თუმცა მთიან ყარაბაღში განცდილმა სამხედრო წარუმატებლობებმა და მძიმე შიდაკრიზისმა მუთალიბოვის რეჟიმის სწრაფი დამხობა გამოიწვია. შექმნილი ინსტიტუციური ვაკუუმის ფონზე, 1992 წლის გაზაფხულზე ხელისუფლებაში ძალისმიერი გზით მოვიდა „აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტი“ ნაციონალისტი ლიდერის, აბულფაზ ელჩიბეის ხელმძღვანელობით, რომელმაც საგარეო პოლიტიკურ ვექტორად თურქიზმის იდეოლოგია და ანკარასთან ფაქტობრივი ერთიანობა აირჩია. მიუხედავად იმისა, რომ ელჩიბეის მმართველობის საწყის პერიოდში ქვეყანა დემოკრატიული განვითარების გზას ადგა, მეზობელ სომხეთთან მიმდინარე ომში განცდილმა კატასტროფულმა სამხედრო მარცხმა და სახალხო ფრონტის ზოგადმა სტრუქტურულმა სისუსტემ ეს პროცესი მყისვე შეაჩერა. ჩარლზ ფეირბენკსის თეორიული მიდგომის შესაბამისად, ლეგიტიმური ძალადობის მონოპოლიის მოშლამ და სამხედრო ფრონტის ხაზზე არსებულმა ქაოსმა აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრიობა 1993 წლისთვის სრული კოლაფსის წინაშე დააყენა (Fairbanks, 1999) (მაცაბერიძე, 2024). ეს ყოვლისმომცველი სისტემური ანარქია პიკს აღწევს 1993 წლის ივნისში, როდესაც განჯაში განლაგებული

ჯარის ნაწილები პოლკოვნიკ სურეტ ჰუსეინოვის მეთაურობით ცენტრალურ ხელისუფლებას აუჯანყდნენ და ბაქოსკენ დაიძრნენ. შექმნილ გეოპოლიტიკურ კრიზისში, როდესაც პრეზიდენტი ელჩიბეი იძულებული გახდა ნახიჩევანის ავტონომიურ რესპუბლიკაში გაქცეულიყო, პოლიტიკურ სცენაზე ბრუნდება საბჭოთა პოლიტიკურის ყოფილი წევრი და უშიშროების გენერალი ჰეიდარ ალიევი. ალიევმა, რომელიც თავდაპირველად პარლამენტის თავმჯდომარედ გაფორმდა, არსებული კონსტიტუციის ჩარჩოები ეფექტურად გამოიყენა პრეზიდენტის მოვალეობის შესასრულებლად, მოაწყო რეფერენდუმი ელჩიბეისადმი ნდობის შესახებ და იგი თანამდებობიდან საბოლოოდ გადააყენა. 1993 წლის ოქტომბერში ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებში, სადაც მას რეალური კონკურენტი არ ჰყოლია, ჰეიდარ ალიევი ოფიციალურად ხდება აზერბაიჯანის მესამე პრეზიდენტი. ხუან ლინცისა და ალფრედ სტეფანის გარდამავალი პერიოდის ანალიზი ზუსტად განმარტავს ალიევის ფენომენს: პოსტ-ტოტალიტარულ ქაოსში დაქსაქსული საზოგადოება სტაბილურობის გარანტად მიიჩნევს ძველი რეჟიმის გამოცდილ პერსონას, რომელსაც შესწევს ძალა, გაანადგუროს არაფორმალური სამხედრო კლანები და აღადგინოს ელემენტარული სოციალური წესრიგი (Linz & Stepan, 1996) (მაცაბერიძე, 2024).

„საქართველოს დინამიკისგან განსხვავებით, აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში პრეზიდენტის ინსტიტუტის ევოლუციამ სრულიად საპირისპირო მიმართულება მიიღო. ექსპერტი-N1 აღნიშნავს, რომ აზერბაიჯანულ პოლიტიკურ კულტურაში ისტორიულად დომინირებს ე.წ. „მტკიცე ხელის“ (Strongman) ფენომენის პატივისცემა. საზოგადოება და პოლიტიკური ელიტა სრული მზაობითა და მიმდებლობით შეეგუა პრეზიდენტის უფლებამოსილებების ეტაპობრივ, შეუზღუდავ გაძლიერებას, რაც აღიქმებოდა როგორც ქვეყნის შიდა სტაბილურობისა და უსაფრთხოების გარანტი (ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი).“

ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ, ჰეიდარ ალიევმა უმოკლეს დროში შეძლო შიდაპოლიტიკური სიტუაციის ტოტალური სტაბილიზაცია, ეკონომიკური კრიზისის შეჩერება და ძალაუფლების სრული ინსტიტუციონალიზაცია. მისი უშუალო ინიციატივით 1995 წლის ნოემბერში ჩატარდა საყოველთაო რეფერენდუმი, სადაც ამომრჩეველთა 91,9 პროცენტის მხარდაჭერით მიიღეს აზერბაიჯანის ახალი

კონსტიტუცია. აღნიშნული ძირითადი კანონი სამხრეთ კავკასიის მასშტაბით ყველაზე ხისტ და მონოლითურ საპრეზიდენტო მოდელს აფორმებდა, სადაც საკანონმდებლო და სასამართლო შტოები მთლიანად აღმასრულებელი ვერტიკალის კონტროლქვეშ მოექცნენ. ვ. მ. ბელიაევის თეორიული გაფრთხილების თანახმად, კრიზისის ფონზე ძირითად კანონში აღმასრულებელი ხელმძღვანელის სასარგებლოდ ჩადებული ძალაუფლების გადამეტებული კონცენტრაცია გრძელვადიან პერსპექტივაში სპობს ძალთა ბალანსის ყოველგვარ მექანიზმს და საფუძველს უყრის ერთპიროვნულ, ავტორიტარულ ბატონობას, რაც აზერბაიჯანის პოლიტიკური სისტემის მყარ მახასიათებლად იქცა (Belyaev, 2019) (მაცაბერიძე, 2024).

შესაბამისად, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველი წლები ნათლად აჩვენებს, რომ პოსტსაბჭოთა ტრანზიცია არ ყოფილა წრფივი გადასვლა დემოკრატიულ მმართველობაზე, არამედ წარმოადგენდა სახელმწიფოებრივი კოლაფსის პირობებში გადარჩენისათვის ბრძოლას. მიუხედავად იმისა, რომ საწყის ეტაპზე სამივე ქვეყანაში არსებობდა ანტიავტორიტარული ტალღა და დემოკრატიული ინსტიტუტების აშენების მცდელობა, პოსტკოტალიტარულმა ნარჩენებმა, სამოქალაქო საზოგადოების არარსებობამ და რაც მთავარია, სისხლისმღვრელმა შიდა თუ საგარეო კონფლიქტებმა ფორმალური დემოკრატიული პროცესები ყველგან შეაჩერა. საქართველოში სამოქალაქო ომმა და შეიარაღებულმა ანარქიამ, სომხეთში ყარაბაღის ფრონტზე არსებულმა მუდმივმა კრიზისმა, ხოლო აზერბაიჯანში სამხედრო ნაწილების ამბოხმა და ტერიტორიების დაკარგვამ მმართველ ელიტებსა და საზოგადოებას უბიძგა ერთი და იმავე გამოსავლისკენ, ძლიერი ხელის პოლიტიკისა და აღმასრულებელი ვერტიკალის მაქსიმალური გაძლიერებისკენ. ედუარდ შევარდნაძემ საქართველოში, ლევონ ტერ-პეტროსიანმა სომხეთში და ჰეიდარ ალიევმა აზერბაიჯანში გამოიყენეს საზოგადოებრივი მოთხოვნა სტაბილურობაზე, რათა შეექმნათ ცენტრალიზებული სახელისუფლებო სისტემები, რომელთა პირველადი მიზანი პოსტიმპერიული ქაოსის შეჩერება იყო. ამრიგად, სამხრეთ კავკასიის ინსტიტუციური არჩევანი წინასწარ იქნა მიღებული სახელმწიფოს სტრუქტურული უსუსურობით, რამაც რეგიონში ხანგრძლივი ვადით განსაზღვრა პერსონალისტური და აღმასრულებელი რეჟიმების დომინირება. თუმცა, აღნიშნული პოლიტიკური და

სამხედრო კონსოლიდაცია ვერ დარჩებოდა მხოლოდ კონკრეტული ლიდერების პირადი გავლენების ან დროებითი, კრიზისული დეკრეტების დონეზე. რეჟიმების გრძელვადიანი სტაბილურობისა და ახალი პოლიტიკური წესრიგის ლეგიტიმაციისათვის აუცილებელი გახდა ამ ფაქტობრივი, ხისტი აღმასრულებელი ძალაუფლების მოქცევა მყარ სამართლებრივ ჩარჩოებში. სწორედ ამიტომ, პოსტსაბჭოთა ქაოსის დამღევის პირველი ეტაპის დასრულებისთანავე, სამივე სახელმწიფოს დღის წესრიგში წინა პლანზე წამოიწია ფუნდამენტური საკონსტიტუციო რეფორმების გატარების გარდუვალობამ. შესაბამისად, 1995 წელი გარდამტეხი აღმოჩნდა რეგიონისთვის, რადგან თითქმის ერთდროულად მიღებულმა ახალმა კონსტიტუციებმა სამართლებრივად გააფორმეს და ინსტიტუციონალიზაცია გაუკეთეს მანამდე არსებულ პოლიტიკურ რეალობას. თუ როგორ აისახა ძალაუფლების კონცენტრაციის ეს ტენდენციები კონკრეტულ საკონსტიტუციო მუხლებში, რა სამართლებრივი ბალანსის თუ დისბალანსის მექანიზმები ჩაიდო თითოეული ქვეყნის ძირითად კანონში და რამდენად განსაზღვრა ამ ნორმებმა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური სისტემების შემდგომი ევოლუცია, ეს უკვე მომდევნო, დეტალური საკონსტიტუციო და ინსტიტუციური ანალიზის საგანს წარმოადგენს.

თავი II-პრეზიდენტის ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია და საკონსტიტუციო რეფორმების ქრონოლოგია

2.1. საქართველოს საპრეზიდენტო მოდელის ტრანსფორმაცია

საქართველოს პოსტსაბჭოთა კონსტიტუციური განვითარება და აღმასრულებელი ხელისუფლების არქიტექტურა არ ყოფილა მხოლოდ სამართლებრივი დებატების საგანი; იგი მჭიდროდ უკავშირდებოდა ქვეყნის ისტორიულ მემკვიდრეობასა და მმართველი ელიტების პოლიტიკური გადარჩენის სტრატეგიებს. საგულისხმოა, რომ დისკუსია პრეზიდენტის ინსტიტუტის საჭიროებისა და მისი ფუნქციების შესახებ ჯერ კიდევ 1918-1921 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მიმდინარეობდა. როგორც მალხაზ მაცაბერიძე აღნიშნავს, იმდროინდელ დამფუძნებელ კრებაში დომინირებდა სოციალ-დემოკრატიული უმრავლესობის აზრი, რომლის მიხედვითაც პრეზიდენტის პოსტი არადემოკრატიული, „მონარქის სახეცვლილი ფორმა“ იყო, რის გამოც 1921 წლის კონსტიტუციამ ეს თანამდებობა საერთოდ არ გაითვალისწინა, თუმცა ნოე ჟორდანიას ძალისხმევით მთავრობის თავმჯდომარეს საპრეზიდენტო უფლებამოსილებების ნაწილი მაინც გადაეცა (მაცაბერიძე, 2025).

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის მმართველობის მოდელის ანალიზისას მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ იმდროინდელი სამართლებრივი არქიტექტურა არ ითვალისწინებდა პრეზიდენტის ინსტიტუტს; აღმასრულებელი ხელისუფლების სათავეში იდგა მთავრობის თავმჯდომარე (ნოე რამიშვილი, შემდგომ კი ნოე ჟორდანია), რომლის უფლებამოსილებებიც მკაცრად იყო დაბალანსებული საკანონმდებლო ორგანოს მიერ. პოლიტიკური პროცესების შეფასებისას, ექსპერტი-N1 ხაზს უსვამს 1918 წლის შემდგომ პერიოდში არსებულ უნიკალურ მრავალპარტიულ გამოცდილებას, რაც იმ ეპოქის საერთაშორისო ასპარეზზეც კი იშვიათობას წარმოადგენდა. მიუხედავად სოციალ-დემოკრატების დომინანტობისა, სისტემა ინარჩუნებდა მაღალ პლურალიზმს, რაც გამოიხატებოდა სხვადასხვა პარტიების აქტიურობითა და მინისტრთა კაბინეტში კოალიციური თუ პარტიათაშორისი როტაციით — მაგალითად, ფინანსთა და ვაჭრობის მინისტრის პოსტს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, გიორგი ჟურული იკავებდა. ამ ინსტიტუციურმა პლურალიზმმა და გამჭვირვალობამ განაპირობა ის, რომ საზოგადოება მაღალი ნდობითა და ლეგიტიმაციით ოპტირებდა ხელისუფლების

მიმართ, რაც პირველი რესპუბლიკის დემოკრატიულ კულტურაზე მეტყველებს (ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი). დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ პერიოდში, პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას დამხობის შემდეგ, ეს ინსტიტუტი დროებით კვლავ გაქრა, თუმცა 1995 წლის 24 აგვისტოს კონსტიტუციის მიღებით იგი რესპუბლიკის პოლიტიკურ სისტემაში ცენტრალურ ფიგურად დაბრუნდა. (ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი)

1995 წლის ძირითადი კანონის შემუშავებისას სახელმწიფო საკონსტიტუციო კომისიაში, რომელიც ჯერ კიდევ 1993 წელს შეიქმნა, აზრთა მკვეთრი სხვადასხვაობა არსებობდა. კომისიაში წარდგენილი პროექტების დიდი ნაწილი ითვალისწინებდა სახელმწიფოს ინდივიდუალურ მეთაურს — დაწყებული ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიის „ერისმთავრის“ კონცეფციიდან, დასრულებული რესპუბლიკური პარტიის მიერ შემოთავაზებული კლასიკური საპარლამენტო მოდელით (მაცაბერიძე, 2025). საბოლოოდ, უცხოელი ექსპერტების მონაწილეობით მომზადებული ე.წ. „ჩიკაგოს ვარიანტიდან“ განვითარდა ე.წ. „სახელმწიფოს მეთაურის პროექტი“, რომელმაც ფრანგული შერეული მოდელის ნაცვლად არჩევანი ამერიკული ტიპის ძლიერ საპრეზიდენტო სისტემაზე შეაჩერა. ედუარდ შევარდნაძე ამ მოდელს ქვეყნის გეოპოლიტიკური არასტაბილურობითა და სუსტი პარტიული სისტემით ასაბუთებდა და მიიჩნევდა, რომ საპარლამენტო რესპუბლიკა გამოიწვევდა გაუთავებელ სამთავრობო კრიზისებს (საქართველოს კონსტიტუციის პროექტის განხილვა, 1995). ოპოზიციის კრიტიკის მიუხედავად, რომელთა ნაწილი (მაგალითად, ნოდარ ნათაძე) რეფორმას „საპრეზიდენტო დიქტატურის“ მცდელობად აფასებდა, მიღებულ იქნა მოდელი, რომელიც ფართო საზოგადოებრივ და სამეცნიერო წრეებში „შევარდნაძის თარგზე“ გამოჭრილად შეფასდა (დემეტრაშვილი, 2008). 1995 წლის რედაქციით პრეზიდენტი გახდა აღმასრულებელი ხელისუფლების ერთპიროვნული მეთაური, რომლის იმპიჩმენტის მექანიზმი მხოლოდ სიმბოლურ ხასიათს ატარებდა, ხოლო კაბინეტი სრულად მის წინაშე იყო ანგარიშვალდებული.

ინსტიტუციური ტრანსფორმაციის შემდეგი გარდამტეხი ეტაპი 2004 წლის თებერვლის საკონსტიტუციო ცვლილებებია, რომელიც „ვარდების რევოლუციის“ ტალღაზე, მიხეილ სააკაშვილის მმართველობის დასაწყისში განხორციელდა. ძლიერი საპრეზიდენტო

ხელისუფლების აუცილებლობა კვლავ სახელმწიფოს მოდერნიზაციისა და კრიზისების მართვის საჭიროებით დასაბუთდა (ხეცურიანი, 2011). ამ რეფორმით საქართველო ფორმალურად გადავიდა ნახევრად საპრეზიდენტო მოდელზე და შემოიღო პრემიერ-მინისტრის პოსტი, თუმცა რეალურად მოხდა პრეზიდენტის უფლებამოსილებების კიდევ უფრო მეტი გაფართოება საკანონმდებლო ორგანოს ხარჯზე. სააკაშვილისეულმა მოდელმა პრეზიდენტს მიანიჭა პარლამენტის დათხოვნის უპირობო უფლება, რაც 1995 წლის კონსტიტუციაში არ არსებობდა, და მინისტრების დამოუკიდებლად დანიშვნა-გათავისუფლების ბერკეტი (საქართველოს საკონსტიტუციო კანონი, 2004). ვენეციის კომისიამ ეს ცვლილებები მკაცრად გააკრიტიკა და აღნიშნა, რომ ახალმა სისტემამ დაარღვია ხელისუფლების დანაწილების ბალანსი და შექმნა აღმასრულებელი ხელისუფლების მკვეთრი ასიმეტრია პრეზიდენტის სასარგებლოდ (Venice Commission, 2004). ეს ჰიპერ-საპრეზიდენტო დინამიკა შენარჩუნდა 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებამდე, რის შემდეგაც ქვეყანა შევიდა ე.წ. „კოაბიტაციის“ უპრეცედენტო ფაზაში, როდესაც პრეზიდენტი და საპარლამენტო უმრავლესობა სხვადასხვა, ერთმანეთთან დაპირისპირებულ პოლიტიკურ ძალებს წარმოადგენდნენ (მაცაბერიძე, 2025).

2010 წლის 15 ოქტომბრის საკონსტიტუციო რეფორმა, რომლის ძირითადი ნაწილიც სწორედ 2013 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებისა და ახალი პრეზიდენტის ინაუგურაციის შემდეგ შევიდა ძალაში, პრინციპულ ნაბიჯად იქცა ევროპული ტიპის მმართველობისკენ. მიუხედავად იმისა, რომ სააკაშვილი ჯერ კიდევ 2004 წელს ბრატისლავის კონფერენციაზე უშვებდა შესაძლებლობას, რომ დროთა განმავლობაში საქართველო გადასულიყო მოდელზე, სადაც ლიდერები პრემიერ-მინისტრები იქნებოდნენ, 2010 წლის რეფორმის კრიტიკოსები მიიჩნევდნენ, რომ ეს ცვლილებები მოქმედი მმართველის მიერ პრემიერის პოსტზე ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით მომზადდა (კვერენჩილაძე, 2013). ამ რეფორმით ჩამოყალიბდა ე.წ. „მთვლემარე პრეზიდენტის“ ინსტიტუტი: სახელმწიფოს მეთაური კვლავ აირჩეოდა პირდაპირი წესით და ინარჩუნებდა ფართო უფლებებს კრიზისულ თუ საგანგებო სიტუაციებში, მაგრამ მისი ყოველდღიური აღმასრულებელი ფუნქციები პარლამენტისა და პრემიერ-მინისტრის ხელში გადავიდა (მაცაბერიძე, 2025). მთავრობა გარდაიქმნა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განმამწესებელ უმაღლეს ორგანოდ, რომელიც გათავისუფლდა

პრეზიდენტის წინაშე პასუხისმგებლობისგან და მხოლოდ საკანონმდებლო ორგანოს წინაშე გახდა ანგარიშვალდებული.

2012-2013 წლების „კოაბიტაციის უპრეცედენტო ფაზამ“ პრაქტიკულად შიშვლად გამოაჩინა 2010 წლის საკონსტიტუციო მოდელის ფუნდამენტური ხარვეზები. ეს რეფორმა ქმნიდა დიარქიულ, „ორთავიან“ აღმასრულებელ ხელისუფლებას, სადაც პრეზიდენტსა (სააკაშვილი) და პრემიერ-მინისტრს (ივანიშვილი) შორის ძალაუფლების გამიჯვნა ბუნდოვანი და კონფლიქტური იყო. კოაბიტაციის პერიოდმა აჩვენა, რომ ნულოვანი ჯამის პოლიტიკურ კულტურაში ასეთი სამართლებრივი ორაზროვნება ხდება არა კომპრომისის, არამედ მუდმივი ინსტიტუციური პარალიზისა და კრიზისის წყარო. „ქართული ოცნებისთვის“ ეს პერიოდი აღიქმებოდა ეგზისტენციალურ საფრთხედ, რამაც მათ უბიძგა 2017 წლის რეფორმისკენ. 2017 წლის ცვლილებები მიზნად ისახავდა არა ძალაუფლების დემოკრატიულ ბალანსს, არამედ საპრეზიდენტო ინსტიტუტის საბოლოო დასუსტებას (პირდაპირი არჩევნების გაუქმებით), რათა მმართველ გუნდს სამომავლოდ სრულად აეცილებინა თავიდან მსგავსი ინსტიტუციური ვეტო-მოთამაშეების გაჩენა. აქედან გამომდინარე, საქართველოს კონსტიტუციური ევოლუციის ლოგიკური დასასრული 2017-2018 წლების ყოვლისმომცველი საკონსტიტუციო რეფორმა აღმოჩნდა, რომელმაც საბოლოოდ დაასრულა ძალაუფლების გადანაწილების პროცესი და ქვეყანა კლასიკურ საპარლამენტო რესპუბლიკად აქცია. ამ ცვლილებების შედეგად, პრეზიდენტის ინსტიტუტი ფაქტობრივად სრულად დაიცალა რეალური აღმასრულებელი ძალაუფლებისგან და გარდაიქმნა ზეპარტიულ, ნეიტრალურ არბიტრად, რომელიც განასახიერებს ქვეყნის ერთიანობას, თუმცა მოკლებულია პოლიტიკის ფორმირების სამართლებრივ ბერკეტებს (მენაბდე, 2019). ამ გარდატეხის უმთავრესი სამართლებრივი სიმბოლო გახდა პრეზიდენტის პირდაპირი საყოველთაო არჩევნების წესის გაუქმება და მისი ჩანაცვლება ირიბი საარჩევნო სისტემით, სადაც სახელმწიფოს მეთაურს სპეციალური საარჩევნო კოლეგია ირჩევს.

საქართველოს კონსტიტუციურმა განვითარებამ მკაფიოდ აჩვენა, რომ მოდელის შეცვლა ავტომატურად არ ნიშნავს დემოკრატიზაციას. ძლიერი საპრეზიდენტო მმართველობის პირობებში — რაც სათავეს შევარდნაძის პერიოდიდან იღებს — მოხდა ხელისუფლებისა და კონკრეტული პიროვნების ინსტიტუციური შეზრდა. ექსპერტი

ნომერი ორის ანალიზით, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველომ მოგვიანებით უარი თქვა საპრეზიდენტო მოდელზე და საპარლამენტო სისტემაზე გადავიდა, ქვეყანაში არსებითად არაფერი შეცვლილა. საპარლამენტო სისტემამ, განუვითარებელი პარტიული სისტემის პირობებში, ვერ უზრუნველყო რეალური ბალანსი, რადგან კვლავ ერთი მმართველი პარტია და მისი ლიდერი გახდა მთელი ხელისუფლების მფლობელი, სადაც ყველა სახელმწიფო ინსტიტუტი მხოლოდ ამ ლიდერის ძალაუფლების გაძლიერებას ემსახურება. (ექსპერტი ნომერი ორი, 2026 წლის ივნისი)

საქართველოს საპარლამენტო მმართველობის მოდელზე გადასვლის დინამიკის განხილვისას, შიდაპოლიტიკურ ფაქტორებთან ერთად, უმნიშვნელოვანეს ასპექტს წარმოადგენს ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური ვექტორი და ევროპული ინტეგრაციის პროცესი. საქართველოს საკონსტიტუციო ევოლუცია, განსაკუთრებით 2010 და 2017-2018 წლების ყოვლისმომცველი რეფორმების ფაზაში, მჭიდროდ დაუკავშირდა დასავლურ სტრუქტურებთან დაახლოებისა და საერთაშორისო ვალდებულებების შესრულების დღის წესრიგს. ამ კონტექსტში გარდამტეხი მომენტი იყო 2014 წელს ხელმოწერილი ევროკავშირთან ასოცირების შესახებ შეთანხმება, რომლის პრემბულა და პირველივე მუხლი პრიორიტეტად აცხადებს დემოკრატიის, კანონის უზენაესობისა და ეფექტური მმართველობის განმტკიცებას. ევროპული სტანდარტების შესაბამისი ინსტიტუციური დემოკრატიის ჩამოყალიბების პროცესში, ვენეციის კომისია თავის დასკვნებსა და რეკომენდაციებში მუდმივად უსვამდა ხაზს ძლიერი საპარლამენტო კონტროლისა და კოლეგიური აღმასრულებელი ხელისუფლების (მთავრობის) აუცილებლობას, რაც კლასიკური საპარლამენტო სისტემის ძირითადი მახასიათებელია (Venice Commission, 2017). კომისიის შეფასებით, ძალაუფლების გადატანა პარლამენტისა და კაბინეტის ხელში აძლიერებს პოლიტიკურ პლურალიზმს და გამორიცხავს აღმასრულებელი ვერტიკალის ერთპიროვნულ ასიმეტრიას.

საგარეო-პოლიტიკური მისწრაფებების სამართლებრივი რეალიზაციის უზენაეს ნორმატიულ სიმბოლოდ იქცა 2017-2018 წლების საკონსტიტუციო რეფორმის ფარგლებში ძირითად კანონში სპეციალური ჩანაწერის, 78-ე მუხლის ინტეგრირება: „კონსტიტუციურმა ორგანოებმა თავისი უფლებამოსილების ფარგლებში მიიღონ ყველა ზომა ევროპის კავშირსა და ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციაში

საქართველოს სრული ინტეგრაციის უზრუნველსაყოფად.“ კონსტიტუციის 78-ე მუხლის იმპლემენტაცია წარმოადგენს არა იმდენად სამართლებრივ გარანტს, არამედ ჰიბრიდული რეჟიმის მიერ „ინსტიტუციური ფასადის“ შექმნას. საპარლამენტო მოდელზე გადასვლამ ფორმალურად შექმნა კოალიციური მმართველობის შესაძლებლობა, რაც ევროპულ პოლიტიკურ კულტურასთან თავსებადობის დეკლარირება უნდა ყოფილიყო. თუმცა, პრაქტიკამ საპირისპირო დინამიკა აჩვენა: მმართველმა ელიტამ საპარლამენტო მოდელის კონსოლიდაცია და 78-ე მუხლის არსებობა გამოიყენა გარე ლეგიტიმაციის ინსტრუმენტად, რათა დასავლელი პარტნიორების თვალში გადაეფარა შიდა ინსტიტუციური ძალაუფლების მონოპოლიზაცია. შესაბამისად, საპარლამენტო რესპუბლიკის სტრუქტურა ევროინტეგრაციის რეალურ ხელშემწყობად კი არ იქცა, არამედ შენიღბვის მექანიზმად, სადაც პროევროპული რიტორიკა და კონსტიტუციური ჩანაწერები დემოკრატიული უკუსვლის პარალელურად არსებობდა. ამ ნორმის შემოტანით ევროპული კურსი დეკლარაციული პოლიტიკური განცხადებებიდან გადავიდა სავალდებულო სამართლებრივ ჩარჩოში, რომელიც ავალდებულებს ყველა ინსტიტუტს, იმოქმედოს ამ მიზნის მისაღწევად. შესაბამისად, ძალაუფლების გადანაწილების დასრულება, პრეზიდენტის რეალური აღმასრულებელი ფუნქციებისგან დაცლა და მისი ზეპარტიულ არბიტრად ტრანსფორმაცია წარმოადგენდა ასოცირების ხელშეკრულების სულისკვეთების პირდაპირ აღსრულებას და ევროკავშირში გაწევრიანების სტრატეგიულ სამართლებრივ გარანტიას. ამგვარად, სამი ათწლეულის განმავლობაში განხორციელებული საკონსტიტუციო რეფორმების ქრონოლოგია აჩვენებს, რომ საქართველომ გაიარა სრული ციკლი სუპერ-საპრეზიდენტო მმართველობიდან ძალაუფლების პრემიერ-მინისტრის კაბინეტში კონცენტრაციამდე.

2.2. სომხეთის საპარლამენტო სისტემაზე გადასვლის სამართლებრივი დინამიკა

სომხეთის რესპუბლიკის პოსტსაბჭოთა კონსტიტუციური განვითარება, მეზობელი საქართველოს მსგავსად, წარმოადგენს აღმასრულებელი ხელისუფლების მუდმივი გადასინჯვისა და ძალთა ბალანსის ძიების პროცესს. 1995 წლის 5 ივლისს რეფერენდუმით მიღებულმა სომხეთის პირველმა კონსტიტუციამ საფუძველი ჩაუყარა

მკაცრად ცენტრალიზებულ, ძლიერ საპრეზიდენტო მოდელს, სადაც სახელმწიფოს მეთაური ფლობდა დომინანტურ სამართლებრივ ბერკეტებს. 1995 წლის ძირითადი კანონის მიხედვით, პრეზიდენტი არა მხოლოდ ნიშნავდა პრემიერ-მინისტრსა და მთავრობის წევრებს, არამედ უფლებამოსილი იყო, ნებისმიერ დროს დაეთხოვა პარლამენტი (ეროვნული კრება) და დაენიშნა რიგგარეშე არჩევნები. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნება, ეს მოდელი ჩამოყალიბდა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტით გამოწვეული გეოპოლიტიკური არასტაბილურობისა და შიდა პოლიტიკური კრიზისების ფონზე, რაც მმართველი ელიტის მიერ ძლიერი ერთპიროვნული აღმასრულებელი ვერტიკალის შექმნის სამართლებრივ არგუმენტად გამოიყენებოდა (Harutyunyan, 2018). თუმცა, აღნიშნულმა ნორმატიულმა არქიტექტურამ პრაქტიკაში მკვეთრი დისბალანსი წარმოშვა, რადგან საკანონმდებლო ორგანო ფაქტობრივად მოკლებული იყო აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე რეალური საპარლამენტო კონტროლის განხორციელების სამართლებრივ შესაძლებლობას. სისტემის დემოკრატიზაციისა და ევროპულ სტანდარტებთან ჰარმონიზაციის აუცილებლობამ დღის წესრიგში დააყენა პირველი დათმობები საპრეზიდენტო ძალაუფლების ხარჯზე, რაც 2005 წლის 27 ნოემბრის საკონსტიტუციო რეფერენდუმით გამოიხატა. 2005 წლის კონსტიტუციური ცვლილებებით სომხეთი ფორმალურად გადავიდა ნახევრად საპრეზიდენტო მმართველობის მოდელზე. სამართლებრივი თვალსაზრისით, პრეზიდენტს ჩამოერთვა პარლამენტის უპირობოდ დათხოვნის ექსკლუზიური უფლება და ეს ბერკეტი მკაცრად განსაზღვრულ კონსტიტუციურ კრიზისებს დაუკავშირდა. ამასთანავე, მთავრობის ფორმირების პროცესში შემოტანილ იქნა საპარლამენტო უმრავლესობის ფაქტორი — პრეზიდენტს პრემიერ-მინისტრი უნდა დაენიშნა ეროვნულ კრებაში ფრაქციების განაწილებისა და კონსულტაციების საფუძველზე (სომხეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 2005). ვენეციის კომისიამ ეს რეფორმა პოზიტიურად შეაფასა და აღნიშნა, რომ ცვლილებებმა მნიშვნელოვნად გააძლიერა პარლამენტის როლი და შეასუსტა პრეზიდენტის მანამდე არსებული ჰიპერ-ტროფირებული უფლებამოსილებები, თუმცა იქვე მიუთითა, რომ აღმასრულებელი ხელისუფლების შიდა სტრუქტურაში ორთავიანი მოდელის შენარჩუნება კვლავ შეიცავდა ინსტიტუციური ბლოკირების რისკებს (Venice Commission, 2005).

სომხეთის კონსტიტუციური განვითარების ყველაზე რადიკალური და გარდამტეხი ეტაპი 2015 წლის 6 დეკემბრის საკონსტიტუციო რეფორმაა, რომელმაც ქვეყანა კლასიკურ საპარლამენტო რესპუბლიკად გარდაქმნა. ამ ცვლილებების სამართლებრივი დინამიკა უნიკალურია, რადგან მან პრინციპულად შეცვალა ხელისუფლების დანაწილების მთელი ფილოსოფია. 2015 წლის რედაქციით, რომელიც სრულად 2018 წელს შევიდა ძალაში, პრეზიდენტის პოსტი სრულიად დაიცალა აღმასრულებელი ფუნქციებისგან. კონსტიტუციის 123-ე მუხლის თანახმად, პრეზიდენტი გახდა სახელმწიფოს ნეიტრალური მეთაური, რომელიც აკვირდება კონსტიტუციის დაცვას, თუმცა მოკლებულია რეალურ პოლიტიკურ ნებას (სომხეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 2015). უმთავრესი ნორმატიული ტრანსფორმაცია შეეხო პრეზიდენტის არჩევის წესს: პირდაპირი საყოველთაო არჩევნები ჩანაცვლდა ირიბი სისტემით, სადაც პრეზიდენტს ეროვნული კრება ირჩევს შვიდი წლის ვადით, ხელახალი არჩევის უფლების გარეშე. მთელი აღმასრულებელი ძალაუფლება კონცენტრირდა პრემიერ-მინისტრისა და მთავრობის ხელში, რომლებიც ანგარიშვალდებულნი გახდნენ მხოლოდ პარლამენტის წინაშე. ლიტერატურაში ამ რეფორმის შეფასებისას მკვლევართა ნაწილი მიუთითებს, რომ გადასვლა მოტივირებული იყო არა მხოლოდ ინსტიტუციური სრულყოფის სურვილით, არამედ მმართველი პოლიტიკური ძალის მიერ ძალაუფლების გახანგრძლივების სტრატეგიით საპარლამენტო მოდელის ფარგლებში (Broers, 2019). როგორც ალექსანდრ ისკანდარიანი (Iskandaryan, 2018) აღნიშნავს, სომხეთის 2015 წლის საკონსტიტუციო რეფორმა ტიპური პატრონაჟული ავტოკრატიის გადარჩენის სტრატეგია იყო, სადაც სერჟ სარგსიანმა სისტემა „საკუთარ თავზე“ მოირგო, რათა საპრეზიდენტო ვადის ამოწურვის შემდეგ ძალაუფლება „სუპერ-პრემიერობის“ სახით შეენარჩუნებინა. თუმცა, აქ ვლინდება კვლევის მე-2 ჰიპოთეზის პირდაპირი დასტური და ინსტიტუციური პარადოქსი: რიჩარდ გირაგოსიანის (Giragosian, 2019) ანალიზით, სწორედ საპარლამენტო მოდელზე გადასვლამ გამოუთხარა ძირი რეჟიმს. ხისტი საპრეზიდენტო ვერტიკალისგან განსხვავებით, საპარლამენტო სისტემაში ლეგიტიმაციის წერტილი გადავიდა საკანონმდებლო ორგანოში. 2018 წლის „ხავერდოვანი რევოლუციის“ დროს, მასობრივი ქუჩის პროტესტის ფონზე, ნიკოლ ფაშინიანმა მოახდინა სწორედ საპარლამენტო პროცედურების მანიპულირება და

რეჟიმის შიგნით ნაპრალების გამოყენებით, პარლამენტში ხმების მობილიზებით მოიპოვა პრემიერობა. ამრიგად, სარგსიანის მიერ ელიტის გადასარჩენად შექმნილი ინსტიტუციური დიზაინი მისივე პოლიტიკური სიკვდილის და ოპოზიციის გაძლიერების მთავარი სამართლებრივი ინსტრუმენტი გახდა. საერთაშორისო ექსპერტების დასკვნები ამ რეფორმის მიმართ ორგვაროვან სამართლებრივ ნიუანსებს შეიცავდა. ვენეციის კომისიამ თავის საბოლოო დასკვნაში მხარი დაუჭირა სომხეთის გადასვლას საპარლამენტო სისტემაზე და აღნიშნა, რომ ახალი კონსტიტუციური ტექსტი ქმნიდა მყარ საფუძველს პოლიტიკური პლურალიზმისა და საპარლამენტო ოპოზიციის გარანტიების გაძლიერებისთვის (Venice Commission, 2015). თუმცა, კრიტიკის საგანი გახდა კონსტიტუციის 89-ე მუხლში ჩაწერილი ე.წ. „სტაბილური საპარლამენტო უმრავლესობის“ მექანიზმი, რომელიც ითვალისწინებდა არჩევნების მეორე ტურის ჩატარებას, თუ პირველ ტურში მყარი უმრავლესობა ვერ ჩამოყალიბდებოდა. საერთაშორისო დამკვირვებლებმა აღნიშნეს, რომ ეს ნორმა ხელოვნურად ზღუდავდა კოალიციური მთავრობების შექმნის სამართლებრივ შესაძლებლობას. მიუხედავად ამისა, 2018 წლის „ხავერდოვანი რევოლუციის“ დროს სწორედ ამ საპარლამენტო მოდელმა აჩვენა თავისი სამართლებრივი მდგრადობა, როდესაც ძალაუფლების ტრანსფორმაცია და პრემიერ-მინისტრის შეცვლა მოხდა არა ქუჩის გადატრიალებით, არამედ მოქმედი საკონსტიტუციო პროცედურების სრული დაცვით ეროვნულ კრებაში (Danielyan, 2024). 2015 წლის საკონსტიტუციო რეფორმის სამართლებრივი დინამიკა კიდევ უფრო მკაფიოდ აძლიერებს ნაშრომში წამოყენებულ ჰიპოთეზებს. როგორც პრაქტიკამ აჩვენა, სომხეთში საპარლამენტო მოდელის დღის წესრიგში დადგომა არა დემოკრატიული კონსოლიდაციის, არამედ მოქმედი პრეზიდენტის, სერჟ სარგსიანის მიერ ძალაუფლების პერსონალური შენარჩუნების ინსტიტუციური მცდელობა იყო (Minasyan, 2019). ვინაიდან სარგსიანის საპრეზიდენტო ვადების ლიმიტი იწურებოდა, ძალაუფლების გადატანა პრემიერ-მინისტრის ამპლუაში განიხილებოდა მმართველი „რესპუბლიკური პარტიის“ უვადო ბატონობის სამართლებრივ გარანტიად. თუმცა, აღნიშნულმა მანიპულაციამ რეჟიმის სტაბილიზაციის ნაცვლად მკვეთრად გაზარდა ღია პოლიტიკური არასტაბილურობის ალბათობა. 2018 წლის აპრილში სერჟ სარგსიანის პრემიერ-მინისტრად დანიშვნას მოჰყვა საზოგადოებრივი მობილიზაციის

უპრეცედენტო ტალღა „ხავერდოვანი რევოლუცია“, ნიკოლ ფაშინიანის ლიდერობით (Bedevian, 2020). ლიდერის ჩანაცვლების ამ კრიტიკულ პროცესში, საპარლამენტო მოდელის პირობებში, მმართველმა ელიტამ ვეღარ შეძლო ხისტი საპრეზიდენტო ვერტიკალის მსგავსი რეპრესიული კონსოლიდაცია, რამაც გამოიწვია ძველი პოლიტიკური პირამიდის სწრაფი დესტაბილიზაცია და რეჟიმის ნგრევა. ექსპერტი-N1-ის ანალიზით, ქვეყანაში საპარლამენტო მოდელზე გადასვლისა და 2018 წელს ნიკოლ ფაშინიანის პრემიერ-მინისტრის პოსტზე მოსვლის შემდეგ, პრეზიდენტის ფორმალური და არაფორმალური როლი პოლიტიკურ სისტემაში საბოლოოდ შესუსტდა და ფიგურალური ხასიათი მიიღო, რამაც ძალაუფლების სრული კონცენტრაცია პრემიერის კაბინეტში მოახდინა (ექსპერტი-N1, პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი). „ამგვარად, სომხეთის საკონსტიტუციო ევოლუციამ აჩვენა მკაფიო დინამიკა: ჰიპერ-საპრეზიდენტო ვერტიკალიდან კლასიკურ საპარლამენტო მოდელამდე, სადაც პრეზიდენტის ინსტიტუტს მხოლოდ სიმბოლური და წარმომადგენლობითი ფუნქცია დარჩა.

2.3. აზერბაიჯანის საპრეზიდენტო მოდელი:

სამხრეთ კავკასიის რეგიონში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუციური ევოლუცია რადიკალურად განსხვავებული ტრაექტორიით წარიმართა, ვიდრე საქართველოსა და სომხეთის შემთხვევები. ნაცვლად საპარლამენტო მოდელისკენ სწრაფვისა, ბაქომ აირჩია აღმასრულებელი ხელისუფლების მაქსიმალური გაძლიერებისა და პრეზიდენტის ხელში აბსოლუტური ძალაუფლების კონცენტრაციის გზა. ამ სისტემის სამართლებრივი საძირკველი გახდა 1995 წლის 12 ნოემბერს საყოველთაო რეფერენდუმით მიღებული აზერბაიჯანის პირველი პოსტსაბჭოთა კონსტიტუცია. ფორმალური თვალსაზრისით, ამ ძირითადი კანონის პირველ და მე-3 მუხლებში დეკლარირებული იყო, რომ ქვეყანა წარმოადგენდა დემოკრატიულ, სეკულარულ სამართლებრივ სახელმწიფოს, სადაც ძალაუფლების ერთადერთი წყარო ხალხია, რომელსაც საკუთარი ნების გამოხატვა თავისუფალ არჩევნებსა და რეფერენდუმებზე შეუძლია (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 1995). თუმცა, ამავე ტექსტის ნორმატიული არქიტექტურა თავიდანვე ითვალისწინებდა უზარმაზარი უფლებამოსილებების მქონე აღმასრულებელ ხელისუფლებას, რამაც პრაქტიკაში განაპირობა ის, რომ კონსტიტუციის გამოყენება და მისი სამართლებრივი

ინტერპრეტაცია მთლიანად აღმასრულებელი ვერტიკალის ნება-სურვილზე გახდა დამოკიდებული. აზერბაიჯანის 1995 წლის კონსტიტუციის პრაქტიკული ფუნქციონირება კლასიფიცირდება როგორც „ფასადური კონსტიტუციონალიზმი“ ან „კონსტიტუციური ავტოკრატია“. როგორც თომას დე ვაალი (de Waal, 2010) და არიფ იუნუსოვი (Yunusov, 2012) მიუთითებენ, ფორმალური სამართლებრივი ტექსტი, რომელიც შეიცავდა დემოკრატიულ ელემენტებს, სრულად დაექვემდებარა ჰეიდარ ალიევის პერსონალისტური რეჟიმის ნება-სურვილს. კონსტიტუცია იქცა არა ხელისუფლების შეზღუდვის, არამედ აღმასრულებელი ვერტიკალის სამართლებრივი ლეგიტიმაციის ფასადურ ინსტრუმენტად, სადაც ინსტიტუტები მხოლოდ ავტოკრატიული კონტროლის ნიღაბს წარმოადგენდნენ.

კონსტიტუციური მშენებლობის ადრეულ ეტაპზე პრეზიდენტმა ჰეიდარ ალიევმა სამართლებრივი რეფორმები მჭიდროდ დაუკავშირა ახალი ეროვნული იდენტობის ფორმირებას. 1995 წლის კონსტიტუციით სახელმწიფო ენად აზერბაიჯანული გამოცხადდა და საფუძველი ჩაეყარა იდეოლოგიას „აზერბაიჯანლიგი“ (აზერბაიჯანიზმი), რომელშიც ერთდროულად აისახა ეროვნული განვითარების სამი პრიორიტეტი — თურქიზაცია, ისლამიზაცია და ევროპეიზაცია, რაც სიმბოლურად აზერბაიჯანის დროშის სამ ფერში იყო განსახიერებული (მაცაბერიძე, 2024). მიუხედავად ამ იდენტობის კონსოლიდაციისა, სამართლებრივი სისტემის მთავარ გამოწვევად მმართველი ელიტის პოლიტიკური გადარჩენისა და ხელისუფლების უწყვეტობის უზრუნველყოფა იქცა. ეს ტენდენცია თვალსაჩინო გახდა 2002 წლის 24 აგვისტოს გამართულ საკონსტიტუციო რეფერენდუმზე, რომელსაც ოფიციალური მონაცემებით ამომრჩეველთა 84 პროცენტმა დაუჭირა მხარი. 2002 წლის ცვლილებებამდე, 1995 წლის პირვანდელი კონსტიტუციით, თუ პრეზიდენტი გადადგებოდა ან ვადის გასვლამდე გარდაიცვლებოდა, მისი უფლებამოსილება საპრეზიდენტო არჩევნებამდე პარლამენტის თავმჯდომარის ხელში გადადიოდა. რეფერენდუმის შედეგად კი ეს ფუნქცია პრემიერ-მინისტრს დაეკისრა, რაც იმ პერიოდში აუცილებელი გახდა ჰეიდარ ალიევის შვილის, ილჰამ ალიევის (რომელიც იმ დროს პრემიერ-მინისტრის პოსტს იკავებდა) მიერ მამის ადგილის ლეგიტიმურად დასაკავებლად (მაცაბერიძე, 2024). ამასთანავე, არჩევნების პირველსავე რაუნდში გამარჯვებისთვის საჭირო ხმების ბარიერი ორი მესამედიდან

უბრალო უმრავლესობამდე ჩამოიწია. ჰეიდარ ალიევის გარდაცვალების შემდეგ, 2003 წელს, ილჰამ ალიევმა საპრეზიდენტო არჩევნებში გაიმარჯვა და სრულად შეინარჩუნა მამის მმართველობის სისტემის ძირითადი მახასიათებლები.

ინსტიტუციური ტრანსფორმაციის შემდეგი მნიშვნელოვანი ეტაპი 2009 წლის მარტის საკონსტიტუციო რეფერენდუმია, რომელიც მმართველი პარტიის, „ენი აზერბაიჯანის“ ინიციატივით ჩატარდა. ამ რეფორმით კონსტიტუციიდან ამოიღეს შეზღუდვა, რომელიც ერთსა და იმავე პირს ზედიზედ ორზე მეტი ვადით პრეზიდენტად არჩევას უკრძალავდა (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 2009). სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ნაბიჯი ფართოდ არის შეფასებული, როგორც გადასვლა შეუზღუდავი საპრეზიდენტო მმართველობის ფორმატზე, რამაც სამართლებრივად გააფორმა მოქმედი პრეზიდენტის პოლიტიკური შეუცვლელობა (Broers, 2019). ვენეციის კომისიამ აღნიშნული ცვლილება მკაცრად გააკრიტიკა და თავის დასკვნაში მიუთითა, რომ ერთი და იმავე პირის შეუზღუდავი ვადით არჩევა ეწინააღმდეგება დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმის პრინციპებს და სერიოზულ საფრთხეს უქმნის ხელისუფლების დანაწილების ბალანსს, რადგან აღმასრულებელი ხელისუფლების ლიდერს ათავისუფლებს პერიოდული დემოკრატიული როტაციის ვალდებულებისგან (Venice Commission, 2009).

აზერბაიჯანის კონსტიტუციური სისტემის საბოლოო ტრანსფორმაცია „სუპერსაპრეზიდენტო“ რესპუბლიკად 2016 წლის 26 სექტემბრის საკონსტიტუციო რეფორმით დასრულდა. ამ ცვლილებებით ქვეყანაში შემოიღეს ვიცე-პრეზიდენტებისა და პირველი ვიცე-პრეზიდენტის პოსტები, რომელთაც უშუალოდ სახელმწიფოს მეთაური ნიშნავს. კონსტიტუციური იერარქიით, თუკი პრეზიდენტს უფლებამოსილების შესრულება აღარ შეუძლია, მისი მოვალეობის შემსრულებელი ხდება არა პრემიერ-მინისტრი, არამედ პირველი ვიცე-პრეზიდენტი, რომლის პოზიციაზეც ილჰამ ალიევმა საკუთარი მეუღლე, მეჰრიბან ალიევა დანიშნა (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 2016). გარდა ამისა, საპრეზიდენტო ვადა 5 წლიდან 7 წლამდე გაიზარდა, ხოლო კონსტიტუციის ტექსტიდან სრულად ამოიღეს პუნქტი, რომელიც საპრეზიდენტო კანდიდატისთვის 35 წლის მინიმალურ ასაკობრივ ბარიერს აწესებდა. როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, ასაკობრივი ცენზის გაუქმებამ

სამართლებრივი საფუძველი მოამზადა ძალაუფლების შემდგომი დინასტიური გადაცემისთვის პრეზიდენტის ვაჟზე, ჰეიდარ ალიევზე (Geybull, 2021).

აზერბაიჯანის მიერ მყარი საპრეზიდენტო რესპუბლიკის ფორმირება და აღმასრულებელი ვერტიკალის გაძლიერება უშუალოდ უკავშირდება ქვეყანაში მმართველი ელიტის სპეციფიკას. როგორც ექსპერტი ნომერი ორი განმარტავს, ძლიერი საპრეზიდენტო ინსტიტუტები თავისი ბუნებით ბევრად უფრო თავსებადია ავტორიტარულ რეჟიმებთან, რაც ნათლად ხსნის აზერბაიჯანის ინსტიტუციურ არჩევანს. იმ პირობებში, სადაც პოლიტიკური პარტიები და პარტიული სისტემა საერთოდ არ არის განვითარებული, საპრეზიდენტო მმართველობა პერსონალისტური მოდელის ჩამოყალიბების გარანტი ხდება. აზერბაიჯანში ილჰამ ალიევსა და მის კლანს უზარმაზარი გავლენა აქვთ, რამაც განაპირობა ამ მოდელის შენარჩუნება ძალაუფლების სრული კონცენტრაციისთვის, რამაც საბოლოოდ ქვეყანა ჰეგემონისტურ ელექტორალურ ავტორიტარიზმამდე მიიყვანა. (ექსპერტი N2, 2026 წლის ივნისი)

ამგვარად, თუ საქართველომ და სომხეთმა საკონსტიტუციო რეფორმების შედეგად პრეზიდენტის ინსტიტუტი სიმბოლურ ფიგურად აქციეს, აზერბაიჯანმა განავითარა მოდელი, სადაც კონსტიტუცია წარმოადგენს არა აღმასრულებელი ხელისუფლების შეზღუდვის, არამედ მისი პერსონალური და დინასტიური ძალაუფლების ლეგალიზაციის ინსტრუმენტს.

თავი III-კონსტიტუციური ცვლილებების შედეგები სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში

3.1 Freedom House-ის ანგარიშების ემპირიული ანალიზი

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების აღმასრულებელი ხელისუფლების მოდელების შედარებითი შესწავლა ცხადყოფს, რომ ფორმალურ საკონსტიტუციო დიზაინსა და რეალური პოლიტიკური რეჟიმების ტრანსფორმაციას შორის უზარმაზარი კორელაცია არსებობს. დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან 2018 წლის მსხვილ საკონსტიტუციო რეფორმებამდე, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მიერ განხორციელებული ინსტიტუციური ტრანზიცია პირდაპირ აისახებოდა საერთაშორისო რეიტინგებში, კერძოდ, Freedom House-ის ყოველწლიურ გლობალურ ანგარიშებში. ორგანიზაციის მიერ გამოქვეყნებული ემპირიული მონაცემები და თემატური მიმოხილვები საშუალებას გვაძლევს ქრონოლოგიურად და თეორიულად გავანალიზოთ, თუ როგორ რეაგირებდა საერთაშორისო მონიტორინგი აღმასრულებელი ძალაუფლების კონცენტრაციაზე, რეჟიმურ კრიზისებსა და შემდგომ საკონსტიტუციო მოდიფიკაციებზე.

საქართველოს კონსტიტუციური ტრექტორია განხილულ პერიოდში ხასიათდება აღმასრულებელი ხელისუფლების მოდელების რადიკალური როტაციითა და მწვავე შიდაპოლიტიკური რყევებით. 1995 წელს მიღებულმა კონსტიტუციამ საფუძველი ჩაუყარა ძლიერ საპრეზიდენტო სისტემას, რამაც ედუარდ შევარდნაძის მმართველობის პირობებში ინსტიტუციური კონსოლიდაციის საშუალება შექმნა. Freedom House-ის გლობალური ტრენდების ისტორიული რუკის თანახმად, ამ საწყის ფაზაში საქართველომ 1993 წლის კრიზისული პერიოდის (როდესაც მსოფლიოში სულ 53 „ნაწილობრივ თავისუფალი“ ქვეყანა ფიქსირდებოდა) შემდგომ, სტაბილურად შეინარჩუნა „ნაწილობრივ თავისუფალი“ (Partly Free) ქვეყნის სტატუსი 1998 და 2003 წლებში.(Freedom House 2004) ფუნდამენტური და ყველაზე დრამატული გარდატეხა მოხდა 2004 წლის თებერვლის საკონსტიტუციო რეფორმით, რომელმაც „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ აღმასრულებელი ძალაუფლება თითქმის შეუზღუდავად მოაქცია პრეზიდენტ მიხეილ სააკაშვილის ხელში, რამაც დაარღვია ხელისუფლების შტოებს შორის ბალანსი. ამ მოდელის სტრუქტურულმა დისბალანსმა ლოგიკურად მიიყვანა სისტემა 2007 წლის ნოემბრის მასშტაბურ კრიზისამდე. როგორც Freedom House-ის 2008

წლის ანგარიში ემპირიულად ადასტურებს, საქართველოს დემოკრატიული მაჩვენებლები მკვეთრად გაუარესდა: პოლიტიკური უფლებების (Political Rights) ქულა 3-დან 4-მდე დაეცა 2007 წლის ნოემბრის საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებისა და პოლიტიკურ ოპოზიციაზე დაწესებული შეზღუდვების გამო. სამოქალაქო თავისუფლებების (Civil Liberties) მაჩვენებელიც 3-დან 4-მდე გაუარესდა, რაც განპირობებული იყო მედიისა და გამოხატვის თავისუფლების შეზღუდვით, კერძოდ, საპროტესტო აქციების შემდგომ პერიოდში სახელმწიფო კონტროლის ქვეშ მყოფი ტელევიზიების გარდა ყველა საინფორმაციო გამოშვების დროებითი აკრძალვით. ანგარიშში დეტალურად არის აღწერილი ოპოზიციურ ლიდერებზე (მათ შორის ყოფილ თავდაცვის მინისტრ ირაკლი ოქრუაშვილზე) განხორციელებული წნეხი და საგანგებო მდგომარეობის ფონზე 2008 წლის 5 იანვრისთვის ვადამდელი საპრეზიდენტო არჩევნების დანიშვნა. (Freedom House 2008)

საპრეზიდენტო მოდელის ფარგლებში ავტორიტარული ტენდენციების კონსოლიდაციასა და ინსტიტუციურ სტაგნაციას ასახავს შემდგომი პერიოდიც. Freedom House-ის 2010 წლის დოკუმენტი გვიჩვენებს, რომ საქართველოს მაჩვენებლები უცვლელი (პოლიტიკური უფლებები: 4, სამოქალაქო თავისუფლებები: 4) და სტატუსი კვლავ „ნაწილობრივ თავისუფალი“ (Partly Free) რჩებოდა. ანგარიშის მიმოხილვის მიხედვით, 2009 წლის განმავლობაში ფრაგმენტირებული ოპოზიცია აქტიურად ცდილობდა საზოგადოებრივი აზრის მობილიზებას პრეზიდენტ სააკაშვილის წინააღმდეგ 2010 წლის ადგილობრივი არჩევნების წინ. (Freedom House 2010) ეს ქრონიკული შიდაპოლიტიკური პოლარიზაცია და აღმასრულებელი ვერტიკალის გადამეტებული ძალაუფლება გახდა მთავარი კატალიზატორი იმისა, რომ ქვეყანას დაეწყო ფიქრი მოდელის ფუნდამენტურ შეცვლაზე. 2010 წელს მიღებულმა და 2017-2018 წლებში დასრულებულმა საკონსტიტუციო რეფორმებმა საქართველო კლასიკურ საპარლამენტო რესპუბლიკად აქცია. Freedom House-ის 2018 წლის ანგარიშის მიხედვით, ქვეყნის დემოკრატიული მაჩვენებლები გაუმჯობესდა: პოლიტიკური უფლებებიც და სამოქალაქო თავისუფლებებიც 4-დან 3-მდე ჩამოვიდა, ხოლო ჯამურმა ქულამ (Aggregate Score) 100-დან 64 შეადგინა. „საკვანძო მოვლენებში“ (Key Developments in 2017) აღნიშნულია, რომ პარლამენტმა დაამტკიცა საკონსტიტუციო ცვლილებები, რომლებიც

უზრუნველყოფდა 2024 წლისთვის სრულ პროპორციულ საარჩევნო სისტემაზე გადასვლას, რაც ევროპის საბჭოს ვენეციის კომისიამ დადებითად შეაფასა. თუმცა, ორგანიზაციის დასკვნა იქვე მიუთითებს სისტემურ ხარვეზებზე: არაფორმალურ/ოლიგარქიულ გავლენებზე პოლიტიკურ პროცესებზე და სასამართლო დამოუკიდებლობის შეზღუდვაზე აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ინტერესების მხრიდან.(Freedom House 2018)

სომხეთის რესპუბლიკამ დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან 2018 წლამდე მსგავსი, თუმცა ინსტიტუციურად უფრო ხისტი გზა გაიარა. 1995 წლის კონსტიტუციით ქვეყანამ აირჩია ძლიერი საპრეზიდენტო მოდელი. Freedom House-ის საწყისი ისტორიული მონაცემებით, სომხეთი 1993, 1998 და 2003 წლებში სტაბილურად ფასდებოდა როგორც „ნაწილობრივ თავისუფალი“ (Partly Free). (Freedom House 2004) თუმცა, ამ სტატუსის მიღმა იმალებოდა მწვავე კრიზისები, რომლებსაც სწორედ საპრეზიდენტო პოსტისთვის ბრძოლა და არჩევნების ლეგიტიმაციის დეფიციტი იწვევდა. Freedom House-ის 2008 წლის ანგარიში დეტალურად ასახავს პრეზიდენტ რობერტ ქოჩარიანის მმართველობის დასასრულს (რომელიც პოსტზე პირველად 1998 წელს მოვიდა ტერ-პეტროსიანის იძულებითი გადადგომის შემდეგ). ანგარიშის მიხედვით: სომხეთის პოლიტიკური უფლებების ქულა იყო 5, ხოლო სამოქალაქო თავისუფლებების - 4 (სტატუსი: Partly Free). (Freedom House 2008) დასკვნაში ხაზგასმულია, რომ ქოჩარიანს კონსტიტუციურად ეკრძალებოდა მესამე ვადით კენჭისყრა 2008 წლის თებერვლის საპრეზიდენტო არჩევნებზე, რის გამოც 2007 წლის მაისის საპარლამენტო არჩევნები (სადაც მმართველმა „რესპუბლიკურმა პარტიამ“ გაიმარჯვა) აღქმული იყო როგორც ძალაუფლების გადაბარების პრეპარაცია. აქვე აღნიშნულია საერთაშორისო ორგანიზაციების მკაცრი კრიტიკა 2007 წელს უცხოური სამაუწყებლო მედიის შეზღუდვის საკანონმდებლო ინიციატივების გამო. კრიზისების ქრონოლოგიაში ასევე ფიგურირებს 1999 წლის 27 ოქტომბრის ტერაქტი პარლამენტში, როდესაც პრემიერ-მინისტრი ვაზგენ სარქისიანი და სპიკერი კარენ დემირჭიანი მოკლეს, რაც საპრეზიდენტო ძალაუფლების გარშემო არსებული ელიტური დაპირისპირების უკიდურესი გამოვლინება იყო. სომხეთის საკონსტიტუციო ევოლუციის კულმინაცია აისახა 2015 წლის რეფორმაში, რომელმაც ქვეყანა საპარლამენტო მოდელზე გადაიყვანა. (Freedom House 2008) თუმცა, როგორც

Freedom House-ის 2018 წლის ანგარიში (რომელიც 2017 წლის მოვლენებს ასახავს) ცხადყოფს, ეს რეფორმა აღქმული იქნა არა როგორც დემოკრატიული გადასვლა, არამედ როგორც სერჟ სარგსიანის მმართველი ელიტის მცდელობა, შეენარჩუნებინა ძალაუფლება საპრეზიდენტო ვადის ამოწურვის შემდეგ პრემიერ-მინისტრის პოსტის გაძლიერების გზით. მონაცემების მიხედვით: სომხეთის რეიტინგი უცვლელად ნეგატიური დარჩა (პოლიტიკური უფლებები: 5, სამოქალაქო თავისუფლებები: 4), ხოლო ჯამურმა ქულამ 100-დან მხოლოდ 45 შეადგინა. ანგარიშის მიმოხილვა პირდაპირ ამბობს, რომ „ამომრჩევლებს სომხეთში თითქმის არ აქვთ გავლენა პოლიტიკის შემუშავებაზე, ხოლო ფორმალური პოლიტიკური ოპოზიცია სუსტია“. (Freedom House 2018) საკვანძო მოვლენებში (Key Developments in 2017) ხაზგასმულია, რომ მმართველმა „რესპუბლიკურმა პარტიამ“ (HHK) მოიპოვა უმრავლესობა 2017 წლის აპრილის საპარლამენტო არჩევნებზე, რაც მათ საშუალებას აძლევდა, 2018 წელს, საპარლამენტო მოდელზე სრული გადასვლისას, დაესახელებინათ პრემიერ-მინისტრი. ეს არჩევნები მარკირებული იყო ხმების მოსყიდვის, ამომრჩეველთა დაშინებისა და ადმინისტრაციული რესურსის ბოროტად გამოყენების მძიმე ბრალდებებით. (Freedom House 2018)

საქართველოსა და სომხეთის პლურალისტურ, თუმცა ხშირად დეფექტურ მოდელებთან მიმართებაში სრულ ანტიპოდს წარმოადგენს აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. Freedom House-ის გლობალური რუკა 1993, 1998 და 2003 წლებშივე აფიქსირებს მკაფიო რეჟიმულ წყვეტას სამხრეთ კავკასიაში: თუკი საქართველო და სომხეთი მონიშნულნი არიან როგორც „ნაწილობრივ თავისუფალი“, აზერბაიჯანი სტაბილურად მიეკუთვნება „არათავისუფალი“ (Not Free) ქვეყნების კატეგორიას. ეს ემპირიული მოცემულობა პირდაპირ ასახავს ჰეიდარ ალიევის, ხოლო შემდეგ ილჰამ ალიევის მიერ აღმასრულებელი ვერტიკალის სრულ მონოპოლიზაციას. 1995 წელს მიღებულმა აზერბაიჯანის კონსტიტუციამ საფუძველი ჩაუყარა მკაცრ საპრეზიდენტო სისტემას. (Freedom House 2004) Freedom House-ის 2008 წლის ანგარიში დეტალურად აღწერს ამ ავტორიტარული კონსოლიდაციის ეტაპებს: აზერბაიჯანის პოლიტიკური უფლებების ქულა იყო 6, ხოლო სამოქალაქო თავისუფლებების - 5 (სტატუსი: Not Free).

ქვეყანამ მიიღო ნეგატიური ტენდენციის ისარი (Downward Trend Arrow), რაც გამოწვეული იყო ხელისუფლების მხრიდან დამოუკიდებელ მედიაზე განხორციელებული უპრეცედენტო წნეხითა და კრიტიკოსების გასაჩუმებლად ცილისწამების მუხლით სისხლისსამართლებრივი დევნის (criminal libel suits) გამოყენებით. ისტორიულ ექსკურსში აღნიშნულია, რომ 1992 წელს აბულფაზ ელჩიბეის დემოკრატიული არჩევის შემდეგ, სულ რაღაც ერთ წელში, სამხედრო გადატრიალების გზით ძალაუფლებაში მოვიდა ჰეიდარ ალიევი. 1993 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში მან ხმების თითქმის 99% მიიღო, ხოლო 1995 წლის საპარლამენტო და 1998 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები (სადაც ალიევმა ხმების 70%-ზე მეტი აიღო) ჩატარდა მასობრივი დარღვევებისა და ოპოზიციის ბლოკირების ფონზე. 2000 წლის საპარლამენტო არჩევნებზე მმართველმა პარტიამ (YAP) მოიპოვა უმრავლესობა, რაც საერთაშორისო მონიტორების მიერ შეფასდა როგორც მასშტაბური საარჩევნო გაყალბება და ბიულეტენების ჩაყრა. (Freedom House 2004) აღმასრულებელი ძალაუფლების აბსოლუტური პერსონალიზაციისა და ინსტიტუციური შთანთქმის პიკი აისახება 2018 წლის ანგარიშში, სადაც აზერბაიჯანი უკვე ფასდება როგორც სრულიად კონსოლიდირებული ავტოკრატია: პოლიტიკური უფლებების ქულა გაუარესდა მაქსიმალურ ნეგატიურ ნიშნულამდე - 7, სამოქალაქო თავისუფლებები განისაზღვრა 6-ით, ხოლო ქვეყნის ჯამური დემოკრატიული ქულა 100-დან კატასტროფულად დაბალია და შეადგენს მხოლოდ 12-ს. ანგარიშის მიმოხილვაში პირდაპირ არის მითითებული: „აზერბაიჯანის ავტორიტარულ ხელისუფლებაში ძალაუფლება მყარად რჩება ილჰამ ალიევის ხელში, რომელიც პრეზიდენტის პოსტს 2003 წლიდან იკავებს“. (Freedom House 2018) საკვანძო მოვლენებში (Key Developments in 2017) ნაჩვენებია, თუ როგორ გამოიყენება კონსტიტუციური მანიპულაციები ნეო-პატრიმონიალური დინასტიის განსამტკიცებლად: 2017 წლის თებერვალში პრეზიდენტმა ალიევმა საკუთარი მეუღლე, მეჰრიბან ალიევა, პირველ ვიცე-პრეზიდენტად დანიშნა. ეს პოსტი შეიქმნა 2016 წლის საკონსტიტუციო რეფერენდუმის საფუძველზე, ყოველგვარი საჯარო კონსულტაციებისა და რეალური საპარლამენტო დებატების გარეშე. (Freedom House 2008)

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მიერ მკაცრი საპრეზიდენტო მოდელის არჩევა და აღმასრულებელი ვერტიკალის სრული მონოპოლიზაციაზე საუბრობს ექსპერტი N2,

რომელიც ამბობს, რომ უშუალო კავშირშია შიდა რეჟიმულ სპეციფიკასთან. როგორც ექსპერტი ნომერი ინტერვიუში აღნიშნავს, ძლიერი საპრეზიდენტო ინსტიტუტები თავისი არსით ბევრად უფრო თავსებადია ავტორიტარულ რეჟიმებთან, რაც ხსნის აზერბაიჯანის მიერ ამ კონკრეტული ინსტიტუციური დიზაინის არჩევას. ილჰამ ალიევისა და მისი მმართველი კლანის უზარმაზარმა პოლიტიკურ-ეკონომიკურმა გავლენამ განაპირობა საპრეზიდენტო რესპუბლიკის კონსოლიდაცია, სადაც რეჟიმის რეალურ კლასიფიკაციას წარმოადგენს ჰეგემონისტური ელექტორალური ავტორიტარიზმი. ექსპერტი ნომერი ორის განმარტებით, სისტემაში, სადაც პოლიტიკური პარტიები და პარტიული სისტემა პრაქტიკულად არ არის განვითარებული, საპრეზიდენტო მმართველობა გარდაუვალად ტრანსფორმირდება პერსონალისტურ რეჟიმად. თუმცა, ინსტიტუციური დიზაინის ცვლილება ყოველთვის არ იწვევს რეჟიმის არსებით დემოკრატიზაციას. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველომ 2010-2018 წლების რეფორმებით უარი თქვა სუპერ-საპრეზიდენტო მოდელზე, Freedom House-ის მონაცემების მიღმა არსებული პოლიტიკური რეალობა აჩვენებს, რომ ქვეყანაში, საპარლამენტო მოდელზე გადასვლის მიუხედავად, მაინც მსგავსი ტიპის ჰეგემონისტური ელექტორალური ავტორიტარიზმი ჩამოყალიბდა. ექსპერტი ნომერი ორი პოსტსაბჭოთა სივრცეში ამგვარი პარადოქსის კლასიკურ მაგალითად ვლადიმერ ვორონოვის პერიოდის მოლდოვას ასახელებს, სადაც ფორმალური საპარლამენტო სისტემის პირობებშიც კი რეჟიმის ავტორიტარული კონსოლიდაცია მიმდინარეობდა. (პირადი ინტერვიუ, 2026 წლის ივნისი)

3.2. სამხრეთ კავკასიის აღმასრულებელი მოდელების შედარებითი ანალიზი

წინა თავებში წარმოდგენილი მდიდარი ემპირიული მასალის კლასიკურ თეორიებთან სინთეზი საშუალებას გვაძლევს გამოვიტანოთ ფუნდამენტური შედარებები სამხრეთ კავკასიის ინსტიტუციურ არქიტექტურაზე. რეგიონის სამი სახელმწიფოს კონსტიტუციური ტრაექტორია ნათლად აჩვენებს, თუ როგორ ახდენს გავლენას აღმასრულებელი ხელისუფლების დიზაინი პოლიტიკური რეჟიმების განვითარებაზე, დემოკრატიზაციის ტემპსა და ინსტიტუციურ სტაბილურობაზე. ხუან ლინცი თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „საპრეზიდენტო მმართველობის საფრთხეები“

(Linz, 1990) ამტკიცებს, რომ ძლიერი საპრეზიდენტო სისტემები სტრუქტურულად მიდრეკილია არასტაბილურობისა და რეჟიმული რყევებისკენ. ლინცის თეორიული კონცეფციის ქვაკუთხედს წარმოადგენს ე.წ. „ორმაგი დემოკრატიული ლეგიტიმაციის“ (Dual Democratic Legitimacy) პრობლემა, რაც გულისხმობს, რომ როგორც პრეზიდენტი, ისე პარლამენტი მანდატს პირდაპირ ხალხისგან იღებენ. კრიზისის დროს მათ შორის წარმოქმნილი კონფლიქტის გადასაჭრელად საპრეზიდენტო მოდელებს არ გააჩნიათ მოქნილი სამართლებრივი მექანიზმები, რაც ხშირად პოლიტიკურ ჩიხს (Deadlock) და დემოკრატიული ინსტიტუტების კოლაფსს იწვევს. ჩვენ მიერ განხილული მონაცემები ცალსახად აჩვენებს, თუ როგორ უპასუხა სამხრეთ კავკასიის სამმა ქვეყანამ ლინცის მიერ აღწერილ ამ სტრუქტურულ გამოწვევას და როგორ წავიდა თითოეული მათგანი სრულიად განსხვავებული მიმართულებით. საქართველოს საკონსტიტუციო გამოცდილებამ პრაქტიკაში სრულად დაადასტურა ხუან ლინცისა და ჯოვანის სარტორის (Sartori, 1994) მოსაზრებები იმის შესახებ, რომ სუსტი და ფრაგმენტირებული პარტიული სისტემის მქონე საზოგადოებებში ძლიერი საპრეზიდენტო პოსტის არსებობა უკიდურესად სარისკოა. სარტორი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ინსტიტუციური ბალანსის გარეშე, საპრეზიდენტო მოდელი პოსტსაბჭოთა სივრცეში ადვილად ტრანსფორმირდება პერსონალისტურ მმართველობად (Sartori, 1994). საქართველოს შემთხვევაში, განსაკუთრებით 2004 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებებით შემოღებულმა ჰიპერცენტრალიზებულმა მოდელმა, სადაც პრეზიდენტს მიენიჭა პარლამენტის დათხოვნისა და მთავრობის ერთპიროვნულად ფორმირების შეუზღუდავი უფლებამოსილება, გამოიწვია სისტემური პოლიტიკური კრიზისები. ძალაუფლების ასეთმა ასიმეტრიამ მოახდინა ოპოზიციის სრული რადიკალიზაცია, რადგან საპარლამენტო ბრძოლამ აზრი დაკარგა, და პარალელურად გამოიწვია მედიის თავისუფლების შეზღუდვა და სასამართლოს დამოუკიდებლობის ნიველირება. „ჯოვანი სარტორის თეორიული ჩარჩოს მოშველიებისას აუცილებელია ზუსტი აკადემიური დიფერენციაცია. თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში, სარტორი (Sartori, 1994) პირდაპირ აკრიტიკებდა როგორც სუფთა საპრეზიდენტო (ამერიკულ), ისე სუფთა საპარლამენტო მოდელებს გარდამავალი (სტრუქტურულად არასტაბილური) ქვეყნებისთვის. მისი არგუმენტით, მყარი და გამართული პარტიული სისტემის არარსებობის პირობებში,

საპარლამენტო მოდელი იწვევს ქაოსსა და მთავრობების მუდმივ კოლაფსს, ხოლო საპრეზიდენტო სისტემა ავტორიტარულ კონცენტრაციას. გამოსავლად სარტორი მიიჩნევდა ნახევრად საპრეზიდენტო მოდელს, თუმცა მკაცრი დათქმით, რომ მას უნდა ზურგს უმაგრებდეს ინსტიტუციონალიზებული პარტიული სისტემა. ამ თეორიულ ჭრილში, საქართველოს 2004 წლის საკონსტიტუციო მოდელი იყო არა კლასიკური საპრეზიდენტო სისტემა, არამედ ფრანგული ნახევრად საპრეზიდენტო მოდელის უკიდურესად დეფორმირებული, ჰიპერტროფირებული ვერსია. ვარდების რევოლუციის შემდგომმა ცვლილებებმა შექმნა ისეთი ინსტიტუციური დისბალანსი, სადაც ფრანგული მოდელისთვის დამახასიათებელი ურთიერთგაწონასწორობის მექანიზმები სრულად მოიშალა. პრეზიდენტ მიხეილ სააკაშვილის ხელში აღმასრულებელი ვერტიკალი იმდენად გაძლიერდა, რომ პრემიერ-მინისტრის პოსტი მხოლოდ ტექნიკურ, შემსრულებელ ორგანოდ იქცა, ხოლო პარლამენტმა დაკარგა რეალური საკანონმდებლო და საზედამხებველო ფუნქცია. ამგვარმა სამართლებრივმა კონსტრუქციამ, სადაც პრეზიდენტს პრემიერის და პარლამენტის კონტროლის საშუალება აქვს, რეალურად საფუძველი ჩაუყარა სუპერ-საპრეზიდენტო ავტოკრაციას, რაც სრულად ეწინააღმდეგებოდა სარტორის მიერ ჩაფიქრებულ ნახევრად საპრეზიდენტო სისტემის დემოკრატიულ არსს. თუმცა, მეზობელი სახელმწიფოებისგან განსხვავებით, საქართველომ ამ ინსტიტუციური ჩიხიდან გამოსავალი პლურალიზმის შენარჩუნებითა და კონსტიტუციური მოდელის სრული ტრანსფორმაციით იპოვა. 2010 და 2017-2018 წლების რეფორმების შედეგად, ქვეყანა ეტაპობრივად გადავიდა კლასიკურ საპარლამენტო სისტემაზე. ამ ცვლილებამ გააუქმა პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევნები, აღმასრულებელი ძალაუფლება კოლეგიურ ორგანოს მთავრობას გადასცა და გააუმჯობესა ქვეყნის საერთაშორისო დემოკრატიული მაჩვენებლები. მიუხედავად ამ ინსტიტუციური პროგრესისა, საქართველოს თანამედროვე პოლიტიკური არქიტექტურა აჩვენებს, რომ ფორმალური საპარლამენტო დიზაინის პირობებშიც კი, არაფორმალური გავლენების პრობლემა კვლავ მწვავედ დგას დღის წესრიგში და გამოწვევას უქმნის კონსტიტუციის უზენაესობას. სომხეთის რესპუბლიკის ქეისმა საერთაშორისო შედარებით კვლევებში თვალსაჩინოდ აჩვენა ე.წ. „საკონსტიტუციო მანიპულაციის“ ფენომენი, როდესაც უმაღლესი სამართლებრივი დოკუმენტი გამოიყენება არა

დემოკრატიული წესრიგის დასაცავად, არამედ ძალაუფლების შესანარჩუნებლად. ლინცისეულ თეორიაში საპრეზიდენტო ვადების შეზღუდვა მიჩნეულია დემოკრატიული როტაციის უმნიშვნელოვანეს გარანტად (Linz, 1990). როდესაც სომხეთის მმართველმა ელიტამ მიაღწია ამ სამართლებრივ ბარიერს, გამოწვევას უპასუხა არა რეჟიმის დემოკრატიული გახსნით ან თავისუფალი როტაციით, არამედ ფორმალური საპარლამენტო მოდელის საკუთარ პოლიტიკურ ინტერესებზე მორგებით (2015 წლის საკონსტიტუციო რეფორმა). ლინცი მიუთითებდა, რომ საპრეზიდენტო მოდელში ვადის ამოწურვა ხშირად ხდება პოლიტიკური კრიზისის წყარო, რადგან პერსონალისტური ლიდერები ვერ ეგუებიან ძალაუფლების დათმობას. სერჟ სარგსიანმა ლინცის მიერ იდენტიფიცირებული საპრეზიდენტო ვადის ხისტი სამართლებრივი ბარიერი გვერდის ავლით არა კონსტიტუციის უხეში დარღვევით, არამედ თავად ინსტიტუციური მოდელის სრული ტრანსფორმაციით გადალახა. მან მოახდინა ძალაუფლების არქიტექტურის რეკონფიგურაცია და საპარლამენტო სისტემაზე გადასვლით სცადა პერსონალური მმართველობის უვადო გაგრძელება „სუპერ-პრემიერობის“ ამპლუაში. ამრიგად, სომხეთის შემთხვევა ადასტურებს, რომ პოსტსაბჭოთა პატრონაჟულ გარემოში ინსტიტუტები დემოკრატიზაციის ხელშემწყობად კი არ გვევლინებიან, არამედ ავტოკრატიული გადარჩენის მოქნილ სამართლებრივ ინსტრუმენტებად, სადაც საპარლამენტო მოდელი რეჟიმის რეპროდუქციის ფასადურ ფორმად იქცა. (Linz, 1991) ამ პერიოდის Freedom House-ის რეიტინგები და დემოკრატიის ინდექსები ნათლად ამტკიცებს, რომ ფორმალური საპარლამენტო დიზაინის შემოღება ავტომატურად არ ნიშნავს დემოკრატიზაციას. თუკი საარჩევნო პროცესი კორუმპირებულია, ინსტიტუტები ნეპოტიზმითაა მართული, ხოლო ადმინისტრაციული რესურსი სრულად არის მონოპოლიზებული მმართველი გუნდის მიერ, საპარლამენტო სისტემაც კი ინარჩუნებს ჰიბრიდული ან ნახევრად ავტორიტარული რეჟიმის ნიშნებს (Freedom House, 2018).

კონსტიტუციური ჭრილში საპარლამენტო მოდელი ხშირად მიიჩნევა დემოკრატიის საუკეთესო გარანტად, თუმცა პოსტსაბჭოთა პრაქტიკა საპირისპირო რისკებზე მიუთითებს. როგორც ექსპერტი ნომერი ორი აღნიშნავს, ისეთ გარემოში, სადაც პარტიული სისტემა არ არის სტაბილური. შესაბამისად, დემოკრატიის ხარისხი დამოკიდებულია არა უშუალოდ პრეზიდენტის ან პარლამენტის ინსტიტუტზე, არამედ

პარტიების განვითარებასა და მათ სოციალურ ბაზაზე. ამიტომ, ექსპერტი ნომერი ორის აზრით, საზოგადოებრივი მობილიზაციის სისუსტისა და პარტიების განუვითარებლობის გამო, როგორც საპრეზიდენტო აზერბაიჯანში, ისე ფორმალურად საპარლამენტო საქართველოში, საბოლოო ჯამში მაინც ერთი და იგივე შედეგი ჰეგემონისტური ელექტორალური ავტორიტარიზმი ჩამოყალიბდა.

ბაქომ საპრეზიდენტო სისტემის სტრუქტურული კრიზისები და ძალაუფლების ტრანზიციის (მემკვიდრეობითობის) გამოწვევა გადაჭრა არა ძალაუფლების დეცენტრალიზაციით ან საპარლამენტო კონტროლის შემოღებით, არამედ აღმასრულებელი ვერტიკალის მაქსიმალური ჰიპერცენტრალიზაციითა და ავტორიტარული კონსოლიდაციით. ფრენსის ფუკუიამას თეორიული კონცეფციის ჭრილში, ნებისმიერი მდგრადი პოლიტიკური წესრიგი დგას სამ ბოძზე: ძლიერი სახელმწიფო, სამართლის უზენაესობა და დემოკრატიული ანგარიშვალდებულება (Fukuyama, 2014). ფუკუიამას მოდელის გამოყენებით აზერბაიჯანის ანალიზი აჩვენებს, რომ ქვეყანამ განახორციელა სამართლის უზენაესობისა და დემოკრატიული კონტროლის სრული ნიველირება, პირველი კომპონენტის, რეპრესიული სახელმწიფო აპარატის სასარგებლოდ. თანმიმდევრული საკონსტიტუციო მოდიფიკაციებით (განსაკუთრებით 2016 წლის რეფერენდუმით, რომლითაც გაუქმდა საპრეზიდენტო ვადების ლიმიტი, საპრეზიდენტო ვადა გაიზარდა 7 წლამდე და შეიქმნა პირველი ვიცე-პრეზიდენტის პოსტი), აზერბაიჯანი გასცდა კლასიკური რესპუბლიკანიზმის საზღვრებს. ქვეყანა ჩამოყალიბდა ტიპურ სუპერსაპრეზიდენტო, დინასტიურ რეჟიმად. ამ სისტემაში საპარლამენტო ან სასამართლო კონტროლი აღმასრულებელი ხელისუფლების მოქმედებაზე ნულოვან დონეზეა დაყვანილი. ეს ინსტიტუციური დახშობა პირდაპირ აისახება საერთაშორისო ორგანიზაციების, მათ შორის Freedom House-ის ყოველწლიურ ანგარიშებში, სადაც აზერბაიჯანი პერმანენტულად აგროვებს კატასტროფულად დაბალ ქულებს პოლიტიკური უფლებებისა და სამოქალაქო თავისუფლებების რეიტინგში (Freedom House, 2018)

დასკვნა

წინამდებარე კვლევის ფარგლებში განხორციელდა სამხრეთ კავკასიის სამი ქვეყნის საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის პოლიტიკური სისტემების კომპლექსური შედარებითი ანალიზი, რომლის ცენტრალურ ფოკუსსაც პრეზიდენტის ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია და მმართველობის ფორმების დივერგენცია წარმოადგენდა. თვისობრივი მეთოდოლოგიისა და ინსტიტუციური ანალიზის გამოყენებით, ნაშრომში დეტალურად იქნა შესწავლილი ის სამართლებრივი და არაფორმალური მექანიზმები, რომელთა საშუალებითაც პოსტსაბჭოთა პერიოდიდან დღემდე რეგიონის სახელმწიფოებში აღმასრულებელი ძალაუფლების არქიტექტურა შეიცვალა. დიდი ადგილი დაეთმო შიდაპოლიტიკური დინამიკის, ელიტების ქცევისა და Freedom House-ის დემოკრატიის ინდექსების ურთიერთმიმართების კვლევას, რამაც საშუალება მოგვცა, მშრალი იურიდიული ნორმების მიღმა დაგვეჩვენა რეჟიმების ევოლუციის რეალური სურათი და შეგვეფასებინა საკონსტიტუციო რეფორმების რეალური მოტივაციები. ჩატარებულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ სამხრეთ კავკასიაში პრეზიდენტის ინსტიტუტმა სამი სრულიად განსხვავებული და რადიკალური ტრაექტორია განვლო. მიღებულ ემპირიულ და სამართლებრივ მასალაზე დაყრდნობით, ნაშრომის დასკვნით ნაწილში შესაძლებელი გახდა კვლევის დასაწყისში დასმული ორი ცენტრალური ჰიპოთეზის ვერიფიკაცია. კვლევის ფარგლებში დასმული პირველი ჰიპოთეზა სრულად დადასტურდა: საპრეზიდენტო ვერტიკალის რეალური ძალაუფლება პირდაპირ კავშირში აღმოჩნდა შიდაპოლიტიკური კონკურენციის დონესთან. იმ პირობებში, როდესაც პოლიტიკური კონკურენცია დაბალი იყო, როგორც ეს აზერბაიჯანის შემთხვევაში გამოიხატა, მოხდა ძალაუფლების ჰიპერ-კონცენტრაცია და საპრეზიდენტო ვერტიკალის უკიდურესი გაძლიერება. საპირისპიროდ, საქართველოსა და სომხეთში, სადაც ალტერნატიული პოლიტიკური ჯგუფები და პლურალისტური კერები არსებობდნენ, დღის წესრიგში აღმასრულებელი ძალაუფლების დეცენტრალიზაცია და საპარლამენტო მოდელზე გადასვლა დადგა. ამასთანავე, ნაშრომმა ნათლად დაადასტურა მეორე ჰიპოთეზაც, რომლის მიხედვითაც საპრეზიდენტო ძალაუფლების შესუსტება და საპარლამენტო მოდელზე გადასვლა არ

ცვლის მმართველი ელიტების მისწრაფებას ძალაუფლების შენარჩუნებისკენ. როგორც საქართველოს, ისე სომხეთის შემთხვევებში, ინსტიტუციური მოდელების შეცვლა და ძალაუფლების პრემიერ-მინისტრის პოსტზე გადატანა ხშირად განპირობებული იყო არა იმდენად დემოკრატიული იდეალებით, არამედ მმართველი გუნდების სტრატეგიული მცდელობით, შეენარჩუნებინათ ძალაუფლება საპრეზიდენტო ვადის ამოწურვის შემდეგ. თუმცა, სომხეთის მაგალითმა აჩვენა უნიკალური ინსტიტუციური პარადოქსი: მმართველი ელიტის გადასარჩენად საკუთარ თავზე მორგებულმა საპარლამენტო დიზაინმა, ლეგიტიმაციის წერტილის საკანონმდებლო ორგანოში გადატანის გამო, ხავერდოვანი რევოლუციის დროს მასობრივი პროტესტის ფონზე ოპოზიციის გაძლიერებასა და რეჟიმის შეცვლას შეუწყო ხელი. საქართველოს შემთხვევაში კი, 2010 და 2017 წლის რეფორმები მმართველი ძალის მიერ ინსტიტუციური ვეტო-მოთამაშეების გაჩენის თავიდან აცილებისა და შიდა ძალაუფლების მონოპოლიზაციის გადაფარვის მიზნით, გარე დასავლური ლეგიტიმაციის მოპოვებისა და „ინსტიტუციური ფასადის“ შექმნის ინსტრუმენტად იქნა გამოყენებული.

შესაბამისად, სამხრეთ კავკასიაში პრეზიდენტის ინსტიტუტის ტრანსფორმაცია ცხადყოფს, რომ ფორმალური მოდელების ეფექტურობა მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული შიდაპოლიტიკურ კონკურენციაზე, არაფორმალურ გავლენებსა და იმ სტრატეგიებზე, რომლებსაც პოლიტიკური ელიტები სტაბილურობისა და ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით იყენებენ.

ბიბლიოგრაფია:

დემეტრაშვილი, ა. (2008). საქართველოს კონსტიტუციური სამართალი. თბილისი: „ლოგოს პრესი“.

მაცაბერიძე, მ. (2018). საქართველოს პოლიტიკური სისტემა. სალექციო კურსის რიდერი: პრეზიდენტის ინსტიტუტი საქართველოში. თბილისი: თსუ.

მაცაბერიძე, მ. (2024ა). კავკასიის შედარებითი პოლიტიკა. სალექციო კურსის რიდერი, თემა II: თანამედროვე აზერბაიჯანის პოლიტიკური სისტემა. თბილისი: თსუ.

მაცაბერიძე, მ. (2024ბ). კავკასიის შედარებითი პოლიტიკა. სალექციო კურსის რიდერი, თემა III: თანამედროვე სომხეთის პოლიტიკური სისტემა. თბილისი: თსუ.

მენაბდე, ვ. (2019). ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი 2017-2018 წლების საკონსტიტუციო რეფორმის კონტექსტში. თბილისი: ადამიანის უფლებების სწავლებისა და მონიტორინგის ცენტრი (EMC).

საქართველოს პარლამენტი. (1995). საქართველოს კონსტიტუცია (ორიგინალი რედაქცია და 2004, 2010, 2017 წლების საკონსტიტუციო კანონები). თბილისი: საკანონმდებლო მაცნე.

ხეცურიანი, ჯ. (2011). საკონსტიტუციო რეფორმა საქართველოში

Armenia. (1995). Constitution of the Republic of Armenia (with amendments of 2005). Official Gazette of the Republic of Armenia.

Armenia. (2015). Constitution of the Republic of Armenia (with amendments of 2015). Official Gazette of the Republic of Armenia.

Astourian, S. H. (2001). From Nationalism to Autocracy: Armenian Politics in the Twilight of Soviet Era and the Early Post-Soviet Period. Cambridge: Cambridge University Press.

Bedevian, A. (2020). The Anatomy of Armenia's Velvet Revolution: Institutional Fragility and Patronal Collapse. *Post-Soviet Affairs*, 36(2), 121-138.

- Belyaev, V. M. (2019). Presidential Powers and Consolidation of New Post-Communist Democracies. *Journal of Post-Communist Studies*, 42(3), 215-230.
- Broers, L. (2019). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. New York: M.E. Sharpe.
- Danielyan, A. (2024). *Constitutional Crises and Institutional Resilience in the South Caucasus*. Yerevan.
- De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Fairbanks, C. H. (1999). The Weakness of Soviet Successor States. *Journal of Democracy*, 34-47.
- Fish, M. S., & Kroenig, M. (2009). *The Handbook of National Legislatures: A Global Survey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freedom House. (2004). *Global Trends in Freedom (Data for 1993, 1998, 2003)*. Freedom House Map.
- Freedom House. (2008). *Freedom in the World - Armenia Country Report*. UNHCR Refworld. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2008/60714>
- Freedom House. (2008). *Freedom in the World - Azerbaijan Country Report*. UNHCR Refworld.
- Freedom House. (2008). *Freedom in the World - Georgia Country Report* <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2008/en/60888>
- Freedom House. (2010). *Freedom in the World - Georgia Country Report*. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2010/en/72420>
- Freedom House. (2018). *Freedom in the World - Armenia Country Report*. UNHCR Refworld.
- Freedom House. (2018). *Freedom in the World - Azerbaijan Country Report (Data and Overview)*. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2018/en/120715>
- Freedom House. (2018). *Freedom in the World - Georgia Country Report*. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2018/en/120401>

- Freedom House. (2018). Nations in Transit: Armenia Country Profile. Washington, D.C.: Freedom House. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2018/121025>
- Freedom House. (2024). Freedom in the World: Azerbaijan Country Report. Washington, D.C.: Freedom House.
- Fukuyama, F. (2014). Legalism and Bureaucracy in Autocratic States. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fukuyama, F. (2014). Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy.
- Gel'man, V. (2015). Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Giragosian, R. (2019). Paradox of Power: Institutional Changes and the Velvet Revolution in Armenia. *Caucasus Survey*, 7(2), 105-121.
- Harutyunyan, G. (2018). Constitutional Culture: The Lessons of Armenian Transformations. Yerevan: Nzhar.
- Ishkanian, A. (2008). Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia. London: Routledge.
- Iskandaryan, A. (2018). The Velvet Revolution in Armenia: How to Lose Power in Two Weeks. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 465-482.
- Linz, J. J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 51-69.
- Linz, J. J., & Stepan, A. (1996). Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Minasyan, S. (2019). Armenia's Constitutional Transition: From Semi-Presidentialism to a Parliamentary Republic. *Caucasus Analytical Digest*, 110, 2-7.

Sartori, G. (1994). Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London.

Venice Commission. (2004). Opinion on the Draft Constitutional Amendments relating to the System of Executive Power in Georgia. Strasbourg: Council of Europe.

Venice Commission. (2005). Interim Opinion on the Constitutional Amendments in the Republic of Armenia.

Venice Commission. (2015). First Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Armenia.

Yunusov, A. (2012). Azerbaijan in the Post-Soviet Period: Institutionalization of an Authoritarian Regime

დანართი N1

ინტერვიუს გზამკვლევი ექსპერტ N1-თან:

- 1.დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველ წლებში, როგორ იმოქმედა რეგიონულმა კონფლიქტებმა და შიდა კრიზისებმა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში პრეზიდენტის ინსტიტუტის საწყის ფორმირებაზე?
- 2.თუ პარალელს გავავლებთ 1918-1921 წლების პირველ რესპუბლიკებთან, რა ისტორიულ კავშირს ხედავთ იმ პერიოდის მართვის გამოცდილებასა და დღეს პრეზიდენტის როლის გარშემო არსებულ სხვადასხვა მოდელებს შორის?
- 3.სამხრეთ კავკასიის ბოლო 30-წლიანი ისტორიის ჭრილში, როგორ უნდა შეფასდეს სხვადასხვა პერიოდში პრეზიდენტის უფლებამოსილებების ცვლილება, ეს იყო გრძელვადიანი ისტორიული პროცესების შედეგი თუ კონკრეტული პოლიტიკური მოვლენის გამოძახილი?

ინტერვიუს გზამკვლევი ექსპერტ N2-თან:

- 1.რა ძირითადმა შიდაპოლიტიკურმა ფაქტორებმა განაპირობა ის, რომ საქართველომ და სომხეთმა საპარლამენტო მოდელი აირჩიეს, ხოლო აზერბაიჯანმა საპრეზიდენტო ვერტიკალი გააძლიერა?

2.პოლიტიკური სისტემების სტაბილურობის ჭრილში, როგორ იმოქმედა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში პრეზიდენტის ინსტიტუტის ძალაუფლების დინამიკამ რეჟიმების კონსოლიდაციასა თუ დემოკრატიზაციის პროცესზე?

3.ინსტიტუციური ბალანსის თვალსაზრისით, რამდენად ახერხებს პრეზიდენტის პოსტი თავისი ფუნქციის შესრულებას ამ სამი სხვადასხვა მოდელის პირობებში, როდესაც ერთ შემთხვევაში ის სიმბოლური ფიგურაა, ხოლო მეორეში ძალაუფლების მთავარი ცენტრი?

დანართი N2

კვლევის ფარგლებში გამოკითხული ექსპერტები:

ექსპერტი N1-ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ექსპერტი N2-ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.